

॥ श्री गणाय नमः ॥

धर्मवर्क अ संरक्षक.

पुस्तक ५ मुं.

रचना,

गोस्वामि श्रीयदुनाथजी महाराज,
सुरतवाणा.

तथा

श्रीभाणभोद्य ग्रंथ. सटीक.

(श्रीमहाप्रबुद्ध कृत.)

भाग्यनि जीव.

प्रत. १००.

छपायी प्रकट करनार,

वैष्णव हरिदास उपेक्षस्त.

आजीया, जेहालाहनी योगभा—अमदावाद.

श्रीकृष्णाम् ५१३८, श्रीवृष्णाम् ४३१, सवत १८९८, सन १९१२.

अमदावाद—पी " गुणशत " पिन्डीग प्रेसना

सा. सोभाबाब भगवदामे छा'य.

मोहावर ३. ०-४-०. २पासभय ०-०-६.

અનુક્રમણિકા.

વિષય.	પાનું.
પ્રકરણ ૧ હું યામ'ડીના સ્વરૂપ વિષે....	૮૧
” ૨ જી કલિયુગના સ્વરૂપનું વર્ણન	૮૭
” ૩ જી આચાર્યના પ્રાકટ	૮૯
” ૪ થી નાતરાની જાણત	૯૧
” ૫ મું જીવોના અધિકાર અને ભેદ	૧૦૦

શ્રીમહાપ્રભુજીકૃત શ્રીભાગવોધ ગ્રંથ સટીક....	૧૭
---	----

શાસ્ત્રોની એક વાક્યતા.

“ एकं शास्त्रं देवकीपुत्रगीर्ण ।
 एको देवो देवकीपुत्रएव ॥
 मंत्रोप्येकस्तस्य नामानि यानि ।
 कर्माण्येकं तस्य देवस्य सेवा ॥ १ ॥ ”

“ ગીતા આગમ એક, એક દેવ દેવકિતનય;
 નામો મંત્ર વિવેક, કર્મ એક તે પ્રભુભજન. ”

(સમ્પ્રલોકી.)

वेदाःश्रीकृष्णवाक्यानि व्याससूत्राणि चैव हि ।
 समाधिभाषा व्यासस्य प्रमाणं तच्चतुष्टयं ॥ २ ॥

અર્થ:-આરે વેદનાં વચન તથા શ્રીગીતાજીનાં સર્વે વચન તથા વ્યાસ-
 સૂત્રનાં સર્વે વચન અને શ્રીમદ્ભાગવતની સમાધિ ભાષાનાં સર્વે વચન
 આનવાં એ શાસ્ત્રમાં કેવળ વેદનોજ અર્થ કહેલો છે.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઇટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૪૪૧૩

વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ ર-વધર્મીવાર્ડ અને મંશાપ
છેદ-૫

વિપ્ય પ૨૨૬૨

મુસ્તવાબા

તથા

શ્રીબાળબોધ ગ્રંથ સટીક.

(શ્રીમદ્ભગવદ્ ગુપ્ત)

આદિતી મીલ.

પ્રા. મુદ્ર.

છપાવી પ્રાદ અમાર,

વૈષ્ણવ હરિદાસ ઓરેદાસ.

મહાત્મા, સેવકાદની પેળમાં—સામલવાડ.

સામલવાડ પાસે, સેવકાદની પેળ, સુ. ૧૯૨૨, પ્રા. મુદ્ર.

॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥

चर्मवर्ण अने संशयछेदक.

पुस्तक ५ मु.

रथનાર,

ગોસ્વામિ શ્રીયદુનાયજી મહારાજ,
સુરતવાળા.

તથા

શ્રીબાળબોધ ગ્રંથ સટીક.

(શ્રીમહાપ્રભુજી કૃત.)

આવૃત્તિ બીજી.

પ્ર. ૫૦૦.

છપાવી પ્રકટ કરનાર,

વૈષ્ણવ હરિદાસ ઝવેરદાસ.

આડીયા, જેઠાલાઈની પોળમાં—અમદાવાદ.

શ્રીકૃષ્ણાબ્દ ૫૧૩૮, શ્રીવૈશ્ણવાબ્દ ૪૩૪, સવત ૧૯૧૮, સન ૧૯૧૨.

અમદાવાદ—ધી “ સુજરાત ” પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં

શા. સોનાલાલ મુનશીદાસે છાપ્યું.

નોંધાવર રૂ. ૦-૪-૦. રપાલખર્ચ ૦-૦-૬.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી ગ્રંથોદ્ધાર સંગ્રહ

૪૪૧૩

જાહેર ખબર.

૧૨૨૨૨ સર્વે ગોસ્વામિ બાળકોના આશ્રય હેઠળ ચાલતી આવેલી
જુનામાં જુની શ્રીરાધાકૃષ્ણ મુકટશંગાર.
(સ્થાપના સને ૧૮૫૫.)

અમારે ત્યાં દરેક બાળકોના માટે શ્રીરાધાકૃષ્ણ મુકટશંગાર, હાર, ગાદીપટા, ચોરસ, પાંચ, અને અન્ય વસ્તુઓ ઉપર ભારતીય કલાશૈલીમાં કલાકૃતિઓ કરવામાં આવે છે. જેને જોવાનું અત્યંત આનંદ આપે છે. અમારા અંદરનાં મુખે, અસલ તુલસીની છંદ, માળાવા, જાવાળી માહારાજની નાની માટી છબાઓ, તમામ બાળકોના માટે લાગુ પડેલાં રમકડાં, જહાજો વગેરેનાં જહાજો તમામ બાળકોની નજરે પડે છે. શ્રીરાધાકૃષ્ણ મુકટશંગાર, જુનામાં જુના તથા અમારી દુકાનમાં જોઈને દરેક બાળકોના માલ નસુને મોહાવાથી અગર લાગવાથી નસુના માળાને તૈયાર કરી બાળકોની કીર્તિને અમારે ત્યાંથી મળશે.

શ્રી સર્વોત્તમસ્તોત્ર પ્રકાશક પેપર, હરિદાસ અવેરદાસ નરસૂથી નિકલતાં શ્રીવત્સ-ભીરસાંપ્રદાયના પુસ્તકો પણ અમારે દુકાનથી મળશે.

ઉપરની ચીજો અમને જોઈને પાળતી વળતર તથા વ્યાજબી ભાવે વીં પીં થી મોકલો આપીશું.

અમદાવાદ
શ્રીનટવરલાલના મંદીર પાસે
કાશીવાડની પોળમાં.

નારણદાસ કાશીદાસ.
મુકટવાળા.

॥ श्रीमथुरेशो जयति ॥

श्रीमद्गोस्वामि श्रीरामचन्द्राचार्य महाराज.

केरा.

क. २५ दि. २५ १९२८ ग्रेग. युति ॥

॥ श्रीऽष्णाय नमः ॥

સ્વધર્મવર્તક ૩ ને સંશયછે. ક.

પુસ્તક ૫ મું.

પ્રકરણ પહેલું.

પાખંડીના સ્વરૂપ વિષે.

પાખંડખંડક પત્રવાળાએ પોતાના ચોપાનિયાના ખીજ અંક મધે લખ્યું હતું જે “ હિંદુ શાસ્ત્રમાં એવું કહ્યું છે કે કલિયુગમાં પાખંડમત ઘણા ઉભા થશે તે કલિયુગને બેઠે પાંચ હજાર વર્ષનો આશરો થઈ ચુક્યો છે, તેથી કલિયુગમાં જેટલા મત ચાલેલા છે તે સર્વ પાખંડી છે; તેમાં શ્રીવલ્લભાચાર્યના માર્ગને ચાલતાં પોણીચારસો વર્ષ થયાં છે, તેથી એ માર્ગ પણ પાખંડી છે એવું હિંદુના શાસ્ત્રથી સિદ્ધ થાય છે.” એ પ્રમાણે પાખંડખંડકવાળાએ લખ્યું છે તેનો ઉત્તર આ પુસ્તક મધે લખી જણાવ્યો છે.

શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે કલિયુગમાં પાખંડી માર્ગ ઘણા ચાલશે તથા પાખંડીનું સ્વરૂપ પણ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે, તથા કલિયુગનું સ્વરૂપ પણ કહ્યું છે, અને સત્યમાર્ગનું સ્વરૂપ પણ કહ્યું છે તથા આચાર્યોનું પ્રાકટ્ય કલિયુગમાં થશે તેપણ કહ્યું છે. તે શાસ્ત્રના કહા પ્રમાણે અમે સર્વે વાત હવે લખી જણાવીએ છીએ.

પાખંડી લોકોનું સ્વરૂપ શ્રીભાગવત્ દ્વાદશસ્કંધના ત્રીજા અધ્યાયમાં શ્લોક ૪૩ માં કહ્યું છે:—

કલૌનરાજ્જ્ઞાનપરંગ્મૂર્ત્ત્રિલોચનાયાનતપાદપંકજઃ ।

પ્રાયેનમર્ત્યાભિગવંતમચ્ચૃતં યક્ષ્યંતિપાષંડ વિભિન્નચેતસઃ ॥૧૧॥

અર્થ:—હે રાજ પરીક્ષિત ! કલિયુગમાં જગત્ના ગુરૂ અને ત્રણલોકના નાથ એવા જે ભગવાન્ તેનાં અર્થાર્થિદને નમન કરશે નહીં, અને

ભગવાનનું સેવન પણ લોક કરશે નહીં; કારણ કે તેનું ચિત્ત પાખંડે કરીને હરિના સેવનથી દૂર થશે અને બીજું સાધન તેને કરવાનું સુજ પડશે, એ રીતે આ 'લોકમાં કહ્યું છે કે પાખંડી લોક હરિના સેવનની નિંદા કરશે અને હરિના સેવનને મૂર્તિપૂજન કરીને જાણશે અને કેવળ મૂર્તિપૂજન જાણનારને નર્કની પ્રાપ્તિ શાસ્ત્રમાં કહી છે, તે 'લોક અમે આસો માસના પહેલા અંકનાં પુસ્તકમાં લખેલા છે, તેથી એ વાત સર્વેના જાણવામાં છે. એવીજ રીતે પાખંડીલોકોનું સ્વરૂપ સ્કંધપુરાણ-માં કહ્યું છે:—

कर्णानसावाचा श्रीकृष्णं भिजांतेये ।

संप्रदायीगुरोवद्वात्ते विष्णे नक्लेनराः ॥

અર્થ:—લક્ષ્મણાર્જ્યલાવનાર જે સંપ્રદાયી ગુરુ તેના વચન પ્રમાણે જે જીવ ક્રીયાએકરીને તથા મનેકરીને તથા વાણીએકરીને એક શ્રીકૃષ્ણ-ને સેવે છે તથા ગાન કરે છે; તે જીવને ભગવાનના લક્ષ્મણ-વા. તે જીવને કલિયુગના જીવ ન જાણવા.

अनाश्रित्यहरिजीवाः कलै पापंडसंकुलाः ।

અર્થ:—જે જીવ હરિનો આશરો કરતા નથી તે જીવને કલિયુગના જાણવા અને પાખંડી જાણવા. એ રીતે સ્કંધપુરાણમાં કહ્યું છે. વળી પદ્મપુરાણમાં પણ એજ રીતે કહ્યું છે તે 'લોક:—

द्वेष्टारोविष्णुभक्तानां यैवैष्णवसंश्रयाः ।

पापंडभिश्चसंयुक्ता स्तेवैपापंडिनःस्मृताः ॥

અર્થ:—જે જીવ વિષ્ણુ લક્ષ્મણના દ્વેષી છે, અને જે જીવ લક્ષ્મણ-નો આશરો કરતા નથી, અને ભગવાનની લક્ષ્મણ મૂકીને બીજા સાધનને ઉત્તમ કરીને માને છે, એવા પાખંડસહિત જે જીવ છે, તેને શાસ્ત્રમાં પાખંડી કહેલા છે, એજ રીતે પારાશર સ્મૃતિમાં કહ્યું છે:—

अवैष्णवस्तु योविप्रः सर्वधर्मतापिवा ।

सपापंडेतिविप्रो सर्वकर्मदुर्गहितः ॥

અર્થ:—જે બ્રાહ્મણ ભગવાનનો લક્ષ્મણ નથી, અને લક્ષ્મણ વગર બીજા સર્વે ધર્મે કરીને રહિત છે, તેપણ તેને પાખંડી જાણવા, અને

વેદના કર્મ કરાવવામાં તેને અયોગ્ય જાણવો. તેની પાસેથી શ્રાદ્ધાદિક કથું પણ કર્મ કરાવવું નહીં. એવીજ રીતે વિષ્ણુપુરાણમાં પણ કહ્યું છે:-

अवैष्णवस्य पाण्डित्यं सर्वशास्त्रसमन्वितम् ।

वचस्तस्मिन् ग्रन्थीयात् इ नालादहं विर्यथा ॥

અર્થ:—અલક્તનું પંડિતપણું સર્વે શાસ્ત્ર સહિત છે, તો પણ તેનાં વચનો સાંભલવાં તથા વાંચવાં નહીં. કારણ જે જેનું કુતરાના છાણમાં પવિત્ર અન્ન પડેલું હોય છે તે અન્નજેમ અપવિત્ર છે, અને લેવા યોગ્ય નથી, તેવા અલક્તના મુખનાં વચન છે, તે પણ લેવા યોગ્ય નથી. એજ રીતે વસિષ્ઠ સ્મૃતિમાં કહ્યું છે:-

भगवतं मण्डितं यः कर्मकुरुते नर ।

स पाण्डीति विप्रः सर्वकर्मसु गार्हितः ॥૧॥

श्रुतिस्तु दितं सर्वं મકૃત્વાયશ્ચરેન્નરઃ ।

विकर्मस्थः स्वविज्ञेयः सर्वकर्मसु ગર્હિતઃ ॥૨॥

યોવેદાર્થે ગત્યંતિ ધર્માધર્મનર્વિતિ ।

न बुद्ध्यैनपरलोकं स नास्तिक उदात्तः ॥૩॥

અર્થ:—લગવાનના સેવનનું ઉદ્દેશ જેમાં નથી એવા જે કર્મ કરે છે, તે પુરૂષને પાખંડી જાણવો, અને સર્વે વેદના કર્મ કરાવવામાં તેને અયોગ્ય જાણવો. ૧-વેદમાં તથા સ્મૃતિમાં જે ધર્મ કહ્યા છે તે ધર્મનું જે પુરૂષ આચરણ કરતો નથી, તેને કર્મ રહિત જાણવો અને અયોગ્ય જાણવો. ૨-જે વેદના અર્થને ખોટા કરીને જાણે છે, અને ધર્મ તથા અધર્મનો વિવેક જે પુરૂષ જાણતો નથી, અને પરલોકમાં શી ગતી થશે તેનો વિચાર જે જીવ કરતો નથી, તે પુરૂષને નાસ્તિક જાણવો. એવીરીતે પુરાણોમાં, સ્મૃતિઓમાં અને વેદમાં ઠામઠામ અલક્તને પાખંડી કહેલા છે, અને વેદના કર્મ કરાવવામાં તેને અયોગ્ય કહેલા છે, અને તેની વાણી અપવિત્ર કહેલી છે, તેનું કારણ એ છે કે સર્વે જીવ લગવાન માંહેથી ઉત્પન્ન થએલા છે તેથી લગવાન સર્વ જીવના પિતા છે અને વર્ષા વસંતાદિક ઋતુએ કરીને સર્વ અન્નફલ નીપજવીને આ જીવનું પાલણ

પ્રેમથી કરે છે; માટે સ્વામિ છે. વળી દેહની માંહે અઠવીશ તત્ત્વ રૂપે થઈને અંશે કરીને પોતે બિરાજે છે, તેથી આ દેહ ચાલી-હાલી શકે છે. અને સર્વે કામ કરવાનું જ્ઞાન એ જીવને ભગવાન આપે છે, માટે સર્વે જીવોના ઉપકારકર્તા એક ભગવાનજ છે. એવી રીતે સર્વે જીવોના પિતા તથા ધણી તથા ઉપકાર કર્તા જ્યારે ભગવાન છે ત્યારે એ જીવને ભગવાનના સાથે શું કરવું ધર્મ છે ? તેનો વિચાર કરવો જ ભગવાન પિતા છે, અને જીવ પુત્ર છે, તે પુત્રનો શો ધર્મ છે ? પિતાની સેવા કરવી એજ ધર્મ પુત્રનો છે. જો બાપની સેવા ન કરે તો તે કુપુત્ર કહેવાય છે. તેમ જીવના પાલણ કરનાર પણ ભગવાન છે માટે જીવના ધણી છે, તેથી જીવ ભગવાનનો દાસ છે. હવે દાસનો ધર્મ એજ છે કે પોતાના ધણીની સેવા કરવી. જો સેવા ન કરે તો દાસનો ધર્મ જય તેથી તે અધર્મી કહેવાય છે. તેમ દેહને ચલાવનાર, જ્ઞાનના આપનાર તથા જીવાડનાર પણ ભગવાન છે. અને ઉપકારના કરનાર છે, ત્યારે ઉપકાર કરનારની પણ સેવા કરવા ધર્મ છે. તે ન કરે તો તે જીવ કૃતઘ્ની કહેવાય છે. એ ત્રણે રીતથી જોતાં ભગવાનની સેવા તથા તેની નવધાભક્તિ કરવી એજ જીવ માત્રનો મુખ્ય ધર્મ છે. તેને મૂકીને તથા તેને તુચ્છ ગણીને જ્ઞાન તપાદિકને જો જીવ ઉત્તમ માને છે, તે જીવ કુપુત્ર, અધર્મી, કૃતઘ્ની, પાખંડી અને અયોગ્ય ન્યાયની રીતીથી છે. માટે શાસ્ત્રમાં ભગવાનના અલક્ષણનેજ પાખંડીમાં ગણેલા છે. ને તેના વચન શાસ્ત્ર સહિત છે તો પણ સાંભળવા તથા વાંચવાની ના કહી છે. તેનું કારણ પણ એજ છે કે શાસ્ત્રમાં તો અનેક સ્થાને જીવોને જવા સાડ અનેક માર્ગો કહેલા છે, પણ ભગવાનની પાસે જવા સાડ તો એક ભગવાનની ભક્તિજ કહેલી છે અને જન્મ મરણના દુઃખથી છોડાવનારી પણ એક ભક્તિજ છે. કેમકે બીજા સાધનવાળા જીવ તે સાધનનું પુન્યફલ ભોગવીને પાછા પૃથ્વીમાં જન્મ પામે છે. પણ ભગવાનની ભક્તિ કરનારનો ફરી જન્મ પૃથ્વીમાં થતો નથી. એવી રીતે શ્રીગીતાજીમાં ભગવાને કહ્યું છે. તે લોક હમે આગલા પુસ્તકમાં લખેલા છે, તેથી સર્વેના જાણવામાં એ વાત આવી હશે. પણ શાસ્ત્રના સિદ્ધાંતને જો લોક બરાબર જાણતા નથી તે લોક અલક્ષણનું કહ્યું ખરું માનીને તે માર્ગે ચાલે છે, માટે ભક્તિને તે લોકો તુચ્છ માનીને મૂકી દઈ બીજે માર્ગે ચાલવાની ઇચ્છા કરે છે.

તેથી જીવ માત્રને જન્મમરણનું દુઃખ વારંવાર ભોગવવું પડે છે. અને ભગવાનની પ્રાપ્તિ થતી નથી, એટલા સાડ અલક્ષની વાણીને અપવિત્ર કૃતરાના છાણમાં પવિત્ર અન્ન મળેલા જેવી કહી છે. તે સાંભળવા અને વાંચવા યોગ્ય કહી નથી, તેનું કારણ ઉપર પ્રમાણે જણાવું. શાસ્ત્રમાં જે જે વાત કહી છે તે ખરી છે. તે વાતને ખોટી માને તો તેનો દોષ કહેલો છે તે શ્લોક પ્રથમ અંકના પુસ્તકમાં કહેલો છે. માટે અન્ય માર્ગીય લોકો શાસ્ત્રના વચનને આદે તેમ માનો, પણ ભક્તિમાર્ગના ભક્તોએ તો શાસ્ત્રના વચનને સત્ય માનવું એ રીતે શ્રીમહાપ્રભુજીએ શાસ્ત્રાર્થ પ્રકરણ નિબંધ ગ્રંથમાં કહ્યું છે. અને તે પ્રમાણે શાસ્ત્રની વાત ખરી છે, તે વાત સર્વેના અનુભવમાં પણ આવે છે, અને નજરે પણ દેખાય છે, જે કલિ-યુગમાં પાખંડી ઘણા થશે, અને સત્ય ધર્મને જાણનાર થોડા થશે, એ રીતે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે, તે હવે નજરથી દેખાયજ છે જે હિંદુ ધર્મના ચાલનાર તેજ પુરૂષ હિંદુ શાસ્ત્રને ખોટાં કરીને અસુરના શાસ્ત્રના મતને ખરૂં માને છે, અને હિંદુઓને વટલાવવા સાડ હિંદુઓ પ્રયત્ન કરે છે, એ કેટલી ઉલટી વાત ન્યાયથી તથા શાસ્ત્રથી છે ? એ વાતનો વિચાર કરી જુવો. ભગવાને તેનો જન્મ હિંદુ જાતમાં આપેલો છે, તેથી ભગવાનની મરજી તેને હિંદુધર્મનું આચર્ય કરાવવાની છે. તે ભગવાનની મરજી મૂકીને પૈસાના લોભ સાડ અસુરના ધર્મનું આચર્ય કરવાની ઇચ્છા રાખે છે, તેથી ભગવાનની મરજીથી ઉલટે રસ્તે ચાલવાની તેની મરજી છે, એવું સાડ માલુમ પડે છે. જે તે જીવ પાસેથી અસુર ધર્મ આચર્ય કરાવવાની ભગવાનની મરજી હોત તો તે જીવનો જન્મ અસુર જાતીમાં ભગવાન આપત, પણ તેનો જન્મ તો હિંદુમાં ભગવાને આપેલો છે, તેથી એ જીવ ભગવાનની મરજી છોડીને ચાલે છે, માટે શાસ્ત્ર રીતથી તથા ન્યાયથી તે જીવ દંડ પામવા યોગ્ય છે, એ પણ સાડ માલુમ પડે છે, માટે એવા જીવને અધર્મી જાણવો. સમસ્તકંધ ભાગવતમાં પ્રાંચ પ્રકારના અધર્મ ગણાવેલા છે, અને તેમાં કહ્યું છે:—

પરધર્મોન્યચોદિતઃ ।

અર્થ:—પરધર્મ તેજ છે જે અસુરલોકોએ પોતાના શાસ્ત્રમાં કહ્યો છે તે હિંદુઓ ગ્રહણ કરે તો તે અધર્મી થાય. અને શ્રીગીતાજીમાં કહ્યું છે

અ. ૩-૩૫ :-

પરધર્મે મયાવહઃ ।

અર્થઃ—અન્ય જાતીનો ધર્મ છે, તે ભયને આપનાર છે, તેથી તે પરધર્મ આચર્ય કરવાથી તે જીવને કદી સુખ નહીં થાય.

વળી સુધારાવાળાઓએ રામમોહનરાયે એક બંગાલી બ્રાહ્મણ અંગ્રેજનો આકર હતો તે અંગ્રેજોના સંગથી વટલી ગયો હતો તેણે વિલાયતમાં અંગ્રેજોની સાથે ભક્ષાભક્ષ કર્યું હતું. તેને જ્ઞાનીઓની અને મહા પંડિતોની ગણતીમાં ગણેલો છે. અને ગીતાજીમાં શ્રીકૃષ્ણનું કહેલું વેદાંત તથા ભાગવત તૃતીય સ્કંધમાં કપીલદેવજીનું કહેલું વેદાંત, તથા એકાદશ સ્કંધમાં, શ્રીકૃષ્ણનું કહેલું વેદાંત, એ સર્વે વેદાંત મૂકી દઇને વટલેલો બ્રાહ્મણ એવો જે રામમોહનરાયે તેનું કહેલું વેદાંત એણે પોતાના ચોપાનીઆમાં લખ્યું છે, ને હિંદુ લોકોને તે વેદાંત સમજવાની ભલામણ કરી છે, તે ઉપરથીજ સર્વેના બળવામાં આવશે કે એ લોક કેવા છે. અને રામમોહનરાયને થયે પચાસ વર્ષ થયાં તે મહા પંડિત લખે છે, ને શ્રીવલ્લભાચાર્ય જે શ્રીગીતાજી ભાગવતના વેદાંતને માને છે તેને પાખંડી કહે છે. હવે એવા જ્ઞાનીને તે હમે શું કહીયે ? ધન્ય છે એવા જ્ઞાનને અને એની સમજને. વેદાંતમાં જ્ઞાનીને માંસ ભક્ષણ કરવાનું કહ્યું છે કે શું ? ના કદી નહીં, વેદાંતનું સિદ્ધાંત એ છે જે ભગવાનમાંથી આ સર્વે જગત્ ઉત્પન્ન થયું છે, માટે કોઇ જીવની હિંસા કરવી નહીં, કેમકે સર્વેમાં ભગવાન અંશે કરીને પિરાજે છે, માટે ઝીણા જીવથી મ્હોટા જીવ સુધી દયા રાખીને તેની રક્ષા કરવી, એ વેદાંતનો સિદ્ધાંત છે. રામમોહનરાય વેદાંતમાં સમજ્યો હોત તો માંસ ભક્ષણ કરવાને ધિક્કાર કરત, પણ પૈસાના લોભ આગળ એણે પોતાનો બ્રાહ્મણ ધર્મ જાણ્યોજ નહીં, એ સાફ માલુમ પડે છે. એ રીતે પાખંડીના સ્વરૂપનું પ્રકરણ પહેલું સંપૂર્ણ.

પ્રકરણ બીજું.

કલિયુગના સ્વરૂપનું વર્ણન.

બ્રહ્મવૈવર્ત પુરાણમાં કહ્યું છે:-

યવાકારઃકલિત્વઃ કાલરૂપણકેવલમ્ ।

સપુચ્છસ્ત્વવાજ્ઞેયઃ પુચ્છસૂકદ્વિતિસ્મૃતમ્ ॥૧॥

આદ્યં-શસહસંતુ યવરૂપંપ્રકીર્તિતમ્ ।

તદૂર્ધ્વપુચ્છસંજ્ઞંસ્યાત્ કલિકાલંતુનરિસમ્ ॥૨॥

તુષાધિકોલ્પસત્ત્વશ્ચ હ્યાગવંતયવોમવેત્ ।

સત્ત્વાધિકોમધ્યમાગે પુચ્છેસારાંશવર્જિતઃ ॥૩॥

પંચવપસઃસાંત મેવમધ્યપ્રકીર્તિતમ્ ।

સધર્મોભગવદ્ભક્તિસ્તતઃકાલેનવદ્યતે ॥૪॥

તતાવર્ષાત્તસ્યાંતં યવસ્યાંતંવદંતિહિ ।

તત્રમક્તિશ્ચધર્મશ્ચ ક્રમાદંતંત્ર જેષ્યતિ ॥૫॥

અર્થ:-જેવો જવનો આકાર છે તેવો કલિયુગનો આકાર છે. જવના પહેલા ભાગમાં અન્ન નથી, વચ્ચેના ભાગમાં અન્ન છે, અને છેલ્લું લાંબુ પુછડું છે તે સુકુ છે, તેવો કલિયુગ છે. કલિયુગના દશ હજાર વર્ષ બચ્યાં ત્યાં સુધી જવ ગણાય છે, ત્યાર પછીના બધા વર્ષ સુકા પુછડામાં ગણાય છે, અને થોડો અન્નનો ભાગ જવના પહેલા ભાગમાં તથા છેડાના ભાગમાં છે, અને અન્નનો ઘણો ભાગ જવના મધ્યમાં છે, અને પુછડું તો કેવળ અન્ન વગરનું છે. કલિયુગનાં પાંચ હજાર વર્ષ બચ્યાં ત્યાં સુધી જવનો મધ્ય ભાગ કહેવાય છે તો પાંચ હજાર વર્ષમાં ધર્મ તથા ભગવાનની ભક્તિનો વધારો થશે, અને પાંચ હજાર વર્ષ પછી દશ હજાર વર્ષ સુધી ધીરે ધીરે ધર્મ તથા ભગવાનની ભક્તિનો ઘટાડો થતો જશે, કેમ કે દશ હજાર વર્ષ સુધી જવનો છેડો છે. દશ

હજાર વર્ષ પછી ધર્મ તથા ભક્તિનો નાશ થઈ જશે, કેમ કે, પછી કલિયુગનું સુકું પુછકું છે. એ રીતે કલિયુગનું સ્વરૂપ શાસ્ત્રમાં કહી ગયા છે, તેજ રીતે દેખાય પણ છે. કલિયુગના મધ્ય ભાગમાં સર્વે ભક્તિમાર્ગીય આચાર્યોનાં પ્રાકટ્ય થયાં છે, અને ભગવાનના અનુભવી ભક્ત પણ એટલામાંજ થયા છે, કલિયુગ બેસતામાં થયા નથી. માટે આચાર્યોના પ્રાકટ્યની સુચવણી બ્રહ્મવૈવર્ત પુરાણમાં પણ કરી છે. અને પાખંડખંડકવાળા કહે છે કે કલિયુગ બેઠો તે દહાડાથી જે માર્ગ ચાલેલા છે તે સર્વ પાખંડી છે. પણ એણે શાસ્ત્ર કાને પણ સાંભળ્યાં નથી, અને પંડિતાઈ કરે છે તે પંડિતાઈ જેણે શાસ્ત્ર સાંભળ્યાં નથી તેમાં તો ચાલશે, પણ શાસ્ત્રને જાણનાર આગળ તો એની પંડિતાઈ ચાલનાર નથી. એ ડેકાણે કોઈ એમ પ્રશ્ન કરશે કે એ પાખંડખંડક વાળા શાસ્ત્રમાં સમજતો નથી, ત્યારે પાખંડખંડક ચોપાનીઆમાં એણે સર્વે વેદ ઉપવેદ પુરાણનાં નામ ક્યાંથી લખ્યાં છે ? એવી કોઈ આશંકા લાવીને એને સમજનારમાં ગણશે તો, તેનું અમે સર્વે લોકોને જાણ કરીએ છીએ કે અમદાવાદમાં બ્રાહ્મણોની સભા થાય છે, તે ચોપાનીયા દર માસે છપાય છે, તેમાંથી એ લખે છે. અને એનું હારદ એજ છે કે હિંદુશાસ્ત્રથી લોકોને દૂર પાડવા. પણ શ્રીભાગવત તૃતીય સ્કંધમાં, એકાદશસ્કંધમાં અને દ્વાદશસ્કંધમાં સારૂ કહ્યું છે કે સર્વે વેદ, પુરાણ અને સ્મૃતિઓ, પ્રથમ પુરૂષ જે બ્રહ્માજી તેણે પોતાના માનસી પુત્રોને ભણાવ્યા. અને માનસી પુત્રો પાસંથી બીજા ઋષિઓ ભણ્યા છે, તેઓ પોતપોતાના નામથી સંહિતાઓ અને સ્મૃતિઓ જગતના ઉપકાર ને સારૂ કરેલી છે, માટે વેદ પુરાણ સ્મૃતિઓને ઋષિઓની કરેલી કદી જાણવી નહીં. એજ રીતે શ્રીગીતાજીમાં કહ્યું છે જે શાસ્ત્ર ભગવાનનું કરેલું છે. એજ રીતે સર્વે વેદ પુરાણોમાં તથા વેદમાં કહેલું છે, અને તે કહેનાર ઋષિઓનાં સ્વરૂપ શાસ્ત્રમાં લખેલાં છે, તે ઋષિઓ વૈકુંઠ સુધી જઈ શક્તા હતા તે ઋષિઓએ શાસ્ત્ર કરેલું છે. અને હમણાંના લોક કહે છે કે શાસ્ત્ર ઋષિઓના કરેલાં છે તે એ પ્રમાણ છે. જેમ, દીકરો કહે જે હું બાપ જનમ્યો તેને જાણું છું, પણ બાપનો જન્મ થયો તે દીકરાએ કદી દીઠો નથી. પ્રાચીનકાળમાં શાસ્ત્ર થયાં છે તે વાત હમણાંના આજ

કાલના જન્મેલા લોક શી રીતે કહી શકશે, જે શાસ્ત્ર ઇશ્વરકૃત નહીં ? પ્રાચીનકાળના લોક સર્વે એમ કહેતા આવ્યા છે કે શાસ્ત્ર ઇશ્વરનાં કરેલાં છે. જે શાસ્ત્ર ઇશ્વરનાં કહેલાં ન હોય તો તે વખતથી આજદીન સુધી શાસ્ત્રને કોઈ માનત નહીં. ઋષિઓ તો બીજારી બ્રાહ્મણ હતા તેની વાત કદિ કોઈ માને નહીં. જે જે ધર્મવાળા નવું શાસ્ત્ર કરે છે, તે પ્રાચીન કાળના શાસ્ત્રનો આધાર લઈને કરે છે. જે એમ ન કરે તો તેનું 'કરેલું' શાસ્ત્ર કોઈ માણસ માને નહીં, એ વાત સર્વેના અનુભવમાં છે, એ વાત ને કદિ કોઈ ખોટી કહેશે તો તેણે પ્રાચીન શાસ્ત્રનો આધાર લીધા વગર પોતાનું નવું શાસ્ત્ર કરીને બતાવવું. પણ તેમ કોઈથી બનનાર નથી, માટે શાસ્ત્ર તે ઇશ્વરનાંજ કહેલાં છે, એ વાત ખરેખરી છે. જ્યારે ઇશ્વરે આ જગતનું રાજ કરવું ચલાવ્યું ત્યારે તે જગતને ચલાવવા સાડ કાયદા પણ ઇશ્વરેજ કહેલા છે, જે જગતને ચાલવા સાડ કાયદા પોતે ન કરે તો આ જગત્ ધર્મ અધર્મને જાણી પણ શકે નહીં, અને તેથી નર્કમાં સર્વે જીવ જાય, એ અનીતિનો ખત્યાવ કરવા સાડ ઇશ્વરને શાસ્ત્ર કરવાની પણ ઘણી અગત્ય છે, અને એ ઉપરથી પણ વિચાર કરતાં સાડ માત્રુમ પડે છે જે શાસ્ત્ર ઇશ્વરે પ્રથમ પુરુષને કહેલું છે. અને પ્રથમ પુરુષે ઇશ્વરની આજ્ઞા પ્રમાણે આ સૃષ્ટિને કહેલું છે. માટે અજ્ઞાની લોકોની વાત સમજી લોકોએ ખરી માનવી નહીં. એ રીતે કલિયુગનું સ્વરૂપ તથા શાસ્ત્ર ઉત્પત્તિની સુચનાનું પ્રકરણ બીજું સંપૂર્ણ.

પ્રકરણ ત્રીજું.

આચાર્યોના પ્રાકટ્ય વિષે.

શ્રમભાગવત્ એકાદશસ્કંધના પાંચમા અધ્યાયમાં ચાર યુગના ધર્મના પ્રસંગમાં કહ્યું છે, જે કલિયુગમાં મોટા પુરુષ પ્રકટ થશે. તે શ્લોક-૩૮ માં કહ્યું છે:-

કૃતાદિષુ પ્રજા રાજન્ વ્યભિચ્છંતૈ સંમવશ્ ।

કલૌ સ્વલ્ભ માત્સ્યંતિ નાસ્યયજ્ઞપસવજ્ઞાઃ ॥૧॥

કવિત્વાદિનાગરાષ્ટ્રે દ્રાવિડેષુ ચ મૂરિશઃ ।

પ્રાયોમક્તામવિષ્ણંતિ વારુદવેઃ લાશયાઃ ॥૨૧॥

અર્થઃ—નવ યોગેશ્વરે જનક રાજને કહ્યું છે, જે હે રાજ ! સતયુગ, ત્રેતાયુગ તથા દ્વાપરયુગ, એ ત્રણે યુગની પ્રજાકલિયુગમાં જન્મ લેવાની ઈચ્છા રાખે છે, કારણ કે કલિયુગમાં નિશ્ચે કરીને ભગવાનના મ્હોટા ભક્ત પ્રકટ થશે, તેના સંગથી બીજા ઘણા જીવો ભગવાનની શરણ પામશે. તે મ્હોટા પુરુષો કયા દેશમાં પ્રકટ થશે તેપણ કહે છે. જે તે મ્હોટા પુરુષો મહારાષ્ટ્રમાં તો કોઈ કોઈ પ્રકટ થશે, પણ દ્રાવિડમાં તો ઘણા થશે અને ઘણુંકરીને તે ભગવાનના ભક્ત થશે, જેના અંતઃકરણ એક શ્રી-કૃષ્ણની ભક્તિ કરવા ઉપરજ લાગશે. એ રીતે બ્રહ્મવૈવર્ત પુરાણમાં સમયની સુચવણી આપી છે અને શ્રીમદ્ભાગવત્માં દેશની સુચવણી આપી છે. તેથી ભક્તિમાર્ગીય આચાર્યોના જન્મ દ્રાવિડમાંજ થયા છે, અને તે આચાર્યોએ ભગવાનનો ભક્તિમાર્ગ ચલાવેલો છે, માટે જગત પ્રસિદ્ધ ભક્તિમાર્ગના ચલાવનાર એ ચાર આચાર્યોજ કહેવાય છે. એના નામ પદ્મપુરાણમાં પણ કહેલાં છે:—

યદામાગવ તિષ્ઠાદે ક્ષીતૌભવાતિવેતન ।

અંશેનમગવાન્વિષ્ણુઃ સ્વાત્માનંસૃજતીસ્વયઃ ॥૧॥

તમાશ્રિત્યજનાઃસર્વે માટેઽગાજામવંતિહિ ।

તેતેઽર્થમેવલિવર્દ્ધા યથાશ્રિત્યવ્રમંતિ ॥ ૨ ॥

અર્થઃ—જ્યારે ભક્તિમાર્ગીય સ્થિતિ ઘટવા માટે છે ત્યારે અંશસહિત ભગવાન્ એવા જે વિષ્ણુ તે પોતે પોતાના આત્માને પ્રકટ કરે છે. એટલે અવતાર ધારણ કરે છે. તેના આશ્રયે કરીને સર્વે જીવો નિશ્ચે પાછા ભગવાનના ભક્ત થાય છે. કારણ કે જેમ ઘાણીનો બળદ હાંકનારના ચલાવ્યા પ્રમાણે ચાલે છે, તેમ સર્વે ભક્તિમાર્ગીય જીવો પાછા આચાર્યોના કલા પ્રમાણે ચાલવા લાગે છે, તેથી કરીને ભગવાનના ભક્ત થઈને ભગવાનને પામે છે. એજરીતે શ્રીગીતાજીના ચોથા અધ્યાયના ૭ માં શ્લોકમાં શ્રીભગવાને કહ્યું છે:—

યદાયદાધિર્મસ્ય ગ્લાનિર્મવાતિમાસ્ત ।

અમ્યુત્યાનમધર્મસ્ય તદાત્માનંસૃજામ્યહમ્ ॥૧૧॥

અર્થ:-હે અર્જુન! જ્યારે જ્યારે ધર્મનો નાશ થવા માંડે છે, અને અધર્મની વૃદ્ધિ થવા માંડે છે, ત્યારે ત્યારે હું અવતાર ધારણ કરું છું, એ રીતે શ્રીગીતાજીમાં કહ્યું છે. વળી પદ્મપુરાણમાં કહ્યું છે તે શ્લોક:-

સંપ્રદાયવિહીનાયે મંત્રાસ્તેનિષ્ફલામતાઃ ।

અતઃકલૌભવિષ્યાંતિ ચત્વારઃસાંપ્રદાયિનઃ ॥૧૧॥

અર્થ:-ભક્તિમાર્ગીય સાંપ્રદાય વગરના જે જીવો છે, તેને ભગવત્ મંત્ર સાંપ્રદાય ગુરૂના ઉપદેશ વગર નિષ્ફળ થશે, એટલા સારૂ ભક્તિમાર્ગ ચલાવનાર ચાર સાંપ્રદાયના આચાર્યો કલિયુગમાં પ્રકટ થશે. એ રીતે કલિયુગમાં આચાર્યોના પ્રાકટ્ય વિષે ઘણા પુરાણોમાં કહ્યું છે. પણ તે સર્વે વાક્ય લખતાં ત્રંથ વધી જાય છે, માટે સંક્ષેપમાં એ આચાર્યોના જન્મનું પ્રકરણ લખ્યું છે. એ રીતે આચાર્યોના અવતારનું પ્રકરણ ત્રીજું સંપૂર્ણ.

પ્રકરણ ચોથું.

નાતરાની બાબતનું.

મુખધના ટાઉનહોલમાં સુધારાવાળાની સભા નાતર કરાવવા બાબતમાં ભરાઈ હતી, તેમાં નાતર કરવા વિષે તે લોકોએ શાસ્ત્રના શ્લોક પાંચ લખ્યા હતા, તે શ્લોકોનો અર્થ તેજ ઋષિઓના વચનથી લખીને અમે ગયા માસના તેજ પુસ્તકમાં બતાવ્યા છે, એ ઉપરથી સર્વેની ખાત્રી થઈ હશે, જે સુધારાવાળાએ તે પાંચ શ્લોકનો અર્થ એ ઋષિઓના કહાથી ઉલટો કર્યો છે. અગર તે અર્થ તેનો કરેલો ખરો હશે તો તે લોક અમારા કરેલા અર્થને ખોટો કરીને બતાવી આપશે તે પાંચ શ્લોકમાં કન્યા વરવાને ઠેકાણે 'પરણેલી કન્યા' એવો અર્થ લખેલો છે પણ તે અર્થ તે શ્લોકમાં નથી, કારણ કે શાસ્ત્રમાં સમપદી થયા પછી તે કન્યા બીજ વરને પરણાવવાની ના કહેલી છે, તે વચન પણ તેમાં અમે

લખેલાં છે. હવે તેના છઠ્ઠા શ્લોકના અર્થથી અમે આ પુસ્તકમાં લખ્યા મયુખ વીર મિત્રોદયનું વચન સુધારાવાળાએ લખ્યું છે. તે વચન:-

કેવલંશાસ્ત્રમાશ્રિત્ય નર્તવ્યોહિનિર્ણયઃ ।

યુક્તિહીનેવિચારેતુ ધર્મ જ્ઞાનિઃ પ્રજાયતે ॥૧॥

અર્થ:-સુધારાવાળાએ અર્થ કર્યો છે જે, “ કેવળ શાસ્ત્રનોજ આશરો લઇને કંઈ નિર્ણય કરવો નહી, તે નિર્ણય વિવેક બુદ્ધિની સાથે કરવો, એમ ન કરવાથી ધર્મની હાનિ થાય છે. અર્થાત્ દેશકાળ સ્થિતિ જોતાં જે શાસ્ત્ર અનુકૂળ આવે તે પ્રમાણે વર્તવું જોઈએ, એમ ન વર્તીએ તો ધર્મની હાનિ થાય. ” તેમાં ધર્મ શાસ્ત્રનું પ્રસિદ્ધ વચન શ્લોક સાતમો લખ્યો છે:-

દેશકાલાસારેણ વર્તવ્યંનાન્યથાકચિત્ ।

અર્થ:-“દેશ, કાલને અનુસરીને વર્તવું, બીજે પ્રકારે નહી વર્તવું” હવે ઉપલા બન્ને શ્લોકનો અર્થ અમે લખીએ છીએ. એકલા શાસ્ત્રનો આશરો લઇને હરેક વાતનો નિર્ણય કરવો નહી, જો તે નિર્ણય યુક્તિથી અને વિચારથી હીન હોયતો તેથી ધર્મની હાનિ થાય. એવો એ શ્લોકમાં અર્થ છે. હવે એ શ્લોકમાં કહ્યું છે જે તે નિર્ણય યુક્તિથી તથા વિચારથી હીન હોય તો તેથી ધર્મની હાનિ થાય, પણ એ યુક્તિ તથા વિચાર શાસ્ત્રનોજ લેવાનું એ શ્લોકમાં કહ્યું છે. એ ઠેકાણે સુધારાવાળા એવો અર્થ કરે છે જે, “ શાસ્ત્રના સિદ્ધાંતનો નિશ્ચય પોતાની બુદ્ધિના વિવેક સાથે કરવો, એમ ન કરે તો ધર્મની હાનિ થાય. ” એ રીતે કહે છે, પણ આપણી એકલી બુદ્ધિથીજ હરેક વાતનો વિવેક થઇ શકતો નથી. વિવેક એટલે સારા તથા નરસાનો નિશ્ચય કરવો, અથવા કરવા તથા ન કરવાનો નિશ્ચય કરવો, એનું નામ વિવેક કહે છે; પણ સારા નરસાનો તથા કરવા ન કરવાનો વિવેક શાસ્ત્રના આધાર ઉપર રહેલો છે. વળી બુદ્ધિના ત્રણ ભેદ મનુષ્યોમાં દેખાય છે, મંદ, મધ્યમ અને તિષ્ઠ, એ ત્રણ ભેદ જ્યારે બુદ્ધિમાં છે ત્યારે સર્વેની બુદ્ધિ ખરેખરો નિશ્ચય શી રીતે કરી શકશે ? કદિ નહી થાય.. એટલાજ સાથે કૌંસીલમાં હરેક વાતની તપાસ કરવા સાથે કૌંસીલર્થ સમ્પન્ન છે તેમાં એવી રીત છે

કે હરેક વાતનો નિશ્ચય કરવામાં બે મત પડે તો તેમાંથી ઘણા જણની બુદ્ધિનો નિશ્ચય કબુલ રાખે છે, અને થોડા જણની બુદ્ધિને રદ કરે છે, બે બુદ્ધિમાં નિશ્ચય કરવાની સામર્થ્ય હોય તો બુદ્ધિને રદ કરે નહીં, અને તે નિર્ણય સર્વે જણનો કરેલો સરખો પડે. માટે સુધારાવાળા એકલી બુદ્ધિથી નિશ્ચય કરવાનું કહે છે, પણ એ વાત જગતના વહીવટથી તથા ન્યાયની રીતથી ઉલટી છે. સમજી લોકોએ એ વાતનો વિચાર કરી જોવો.

બીજું એ જ, જે જે વાત આપણા સાંભળવામાં આવી છે તે તે વાતનો નિશ્ચય કરવામાં આપણી બુદ્ધિ ચાલે છે. વગર સાંભળેલી અને અજાણી વાતમાં આપણી બુદ્ધિથી તે વાતનો વિવેક થઈ શકતો નથી. એટલાજ સાડ વાદી પ્રતિવાદી એ બંનેની વાતમાં શાહેદીઓ લે છે. અને શાહેદીથી નિશ્ચય કરે છે, બે એકલી બુદ્ધિથીજ નિશ્ચય થઈ શકતો હોત તો શાહેદી લેવાની કાંઈ જરૂર પડે નહીં. માટે બુદ્ધિને હરેક વાતનો વિવેક કરવામાં બીજાની સાહ્યતા બેઠે છે, એ વાત સર્વેના અનુભવમાં છે. હવે જુઓ કે એ સુધારાવાળાની બુદ્ધિમાં કેટલી બધી સમજવામાં ખામી છે; એ વિષેના ઘણા દાખલા છે, તે હવે અમે બતાવીએ છીએ.

સુધારાવાળા કહે છે જે “ શાસ્ત્રને મૂકીને હરેક વાતનો વિવેક પોતાની બુદ્ધિથી કરવો. ” પણ બુદ્ધિ તો સર્વે મનુષ્ય માત્રમાં છે ત્યારે અસુર લોકો પ્રાણીનું ભક્ષ કરવાનો ત્રાસ મનમાં કેમ આણતા નથી ? જેવું દુઃખ આપણા શરીરને થાય છે, તેવુંજ તે પ્રાણીના શરીરને મારવામાં થાય છે, માટે અસુરોના મનમાં જરાપણ દયા તેના ઉપર આવતી નથી. બે કેવલ બુદ્ધિનેજ વિવેક કરવાની સામર્થ્ય હોય તો તેની બુદ્ધિને દયા કેમ ઉપજતી નથી ? વળી કેટલાએક જંગલી લોકો પોતાના સગાને મુઆ પછી ભક્ષ કરે છે, અને તેને ધર્મ કરીને સમજે છે. એ રીતે તેની બુદ્ધિએ વિવેક કરેલો છે. અને અસુર લોકો પ્રાણીને મારી નાંખીને ખાવાનો બુદ્ધિમાં વિવેક કરેલો છે, અને હિંદુઓની બુદ્ધિમાં તે વાતનો ત્રાસ આવ્યો છે, એવો હિંદુઓની બુદ્ધિએ વિવેક કરેલો છે. એ રીતે એકલી બુદ્ધિનેજ વિવેક કરવાની સમજણ હોય તો સર્વે મનુષ્યની બુદ્ધિનો વિવેક જુદો જુદો કેમ પડે ? એ ઉપરથીજ સાડ માલુમ પડે છે જે એકલી બુદ્ધિને સારા નરસાનો વિવેક કરવાની સમજણ નથી.

વળી અસુર લોકો પોતાના સગાની છોકરી સાથે પરણે છે, અને હિંદુઓ તે વાતનો દોષ માને છે. એ રીતે બંને જાણની બુદ્ધિનો વિવેક જુદો જુદો છે, માટે એકલી બુદ્ધિનેજ વિવેક કરવાની સામર્થ્ય નથી. બુદ્ધિથી વિવેક કરવો એ શાસ્ત્ર ઉપરથીજ આવે છે.

વળી બીજા સર્વે શાસ્ત્રનો બુદ્ધિને વિવેક કરવો હોય તે ઠેકાણે તે તે શાસ્ત્ર વિષયક બુદ્ધિ જોઈએ. પણ જો તે તે શાસ્ત્ર વિષયક બુદ્ધિ ન હોય તો તેનો વિવેક એકલી બુદ્ધિથી થઈ શકતો નથી.

જો વાંચવાના વિષયની બાબત આપણે મહેતાજીથી જાણી ન હોય તો એકલી બુદ્ધિ તે અક્ષરનો વિવેક શી રીતે સમજી શકશે? તેમજ ગણીત બાબતનું શાસ્ત્ર જોણે નહીં સાંભળ્યું હોય તો હિસાબ ગણવાનો વિવેક તેની બુદ્ધિ શી રીતે કરી શકશે? તેમજ જોતીષ શાસ્ત્ર નહીં સાંભળ્યું હોય તો તારા નક્ષત્રનો વિવેક તેની બુદ્ધિ શી રીતે કરી શકશે? તેમજ વૈદિક શાસ્ત્રનો વિષય નહીં સાંભળ્યો હોય તો રોગ તથા ઔષધનો વિવેક તેની બુદ્ધિ શી રીતે કરી શકશે? તેમ ધર્મશાસ્ત્રનો વિષય નહીં સાંભળ્યો હોય તો તેનો વિવેક શી રીતે તેની બુદ્ધિ કરી શકશે?

હવે ધર્મ શાસ્ત્રના છ ભેદ છે, તે એ પ્રમાણે:-પહેલો-સૂતક વિષય. બીજો-આચાર ધર્મ વિષય. ત્રીજો-જાતી ધર્મ વિષય. ચોથો-ચાર વર્ણના આશ્રય ધર્મ વિષય. પાંચમો-લગ્ન વિવાહ વિષય. છઠ્ઠો-યુગ ધર્મ વિષય. એ સર્વેનાં શાસ્ત્ર જુદાં જુદાં છે. તે સર્વે શાસ્ત્ર સાંભળ્યા વગર એકલી બુદ્ધિ તેનો નિર્ણય શી રીતે કરી શકશે? માટે સર્વથા એકલી બુદ્ધિથી તેનો નિર્ણય થનાર નથી. અને સુધારાવાળા કહે છે જે “તેનો નિર્ણય આપણી વિવેક બુદ્ધિથી કરવો. એકલા શાસ્ત્રથી નહીં કરવો.” એ બોલવું કેટલું અણસમજણનું છે? તે વાતનો વિચાર કરતાં સર્વેના ધ્યાનમાં તરત આવી જશે જે સુધારાવાળા બોલે છે તે કેવળ અજ્ઞાનથી બોલે છે. તે પોતે જેવા અજ્ઞાન છે તેવા ધર્મ શાસ્ત્રના કરનાર જે મનુ તેને અજ્ઞાની ઠેરવીને તેના વચનને તેઓ ખટ્ટો લગાડે છે, જે મનુએ એમ કહ્યું છે. પણ મનુ ભગવાનના અંશાવતાર હતા, અને ત્રણે કાલના જાણનાર હતા, માટે એવો મૂર્ખાઈ ભરેલો અર્થ તે કદિ કહે નહીં. તે શ્લોકમાં મનુએ એવું કહ્યું છે જે યુક્તિ તથા વિચારમાં જે નિર્ણય ન આવે એવું હોય તો તે નિર્ણયથી

ધર્મની હાની થાય. તે યુક્તિ તથા વિચાર એ શ્લોકમાં કહેલો છે, અને તેજ શાસ્ત્રની યુક્તિ અને તેજ શાસ્ત્રનો વિચાર મનુએ લેવાનું કહ્યું છે. કેમ જે શાસ્ત્રમાં વચન બહુ પ્રકારનાં છે, તેમાંથી થોડાં એક વચન લખી જણાવીએ છીએ:—

સિદ્ધાંતનાં વચન, પુર્વ પક્ષનાં વચન, વિધિનાં વચન, નિષેધનાં વચન, નિયમનાં વચન, નિયામકનાં વચન, દ્રષ્ટાંતનાં બોધ વચન, દ્રષ્ટાંત બોધક વચન, જુગ ધર્મ બોધક વચન, એ રીતે શાસ્ત્રમાં બહુ તરેહનાં વચનો છે. તેમાં પૂર્વપક્ષના વચન કોઈ ઠેકાણે કહેલાં છે, તે ઠેકાણે સિદ્ધાંતના વચનનો અર્થ વગર સમજ્યાથી કોઈએક કરી નાંખે છે. તેથી મનુએ કહ્યું જે એકલા તેજ શાસ્ત્રના વચન ઉપરથી નિર્ણય કરવો નહીં. સિદ્ધાંતના વચન જે શાસ્ત્રમાં છે, તે શાસ્ત્રની યુક્તિ તથા વિચાર સાથે મેળવીને તેનો અર્થ કરવો, એમ ન કરે તો ધર્મની હાની થાય. એ રીતે મનુએ એ શ્લોકમાં કહ્યું છે. અને તેજ રીતે સર્વે પંડિતો હરેક વાતનો નિર્ણય કરે છે. પણ સુધારાવાળાએ જે વચન લખેલાં છે તે સર્વે વચન પૂર્વપક્ષનાં છે, તે વચન સિદ્ધાંતનાં નથી. પૂર્વપક્ષનાં વચનનો અર્થ એ છે જે સિદ્ધાંતનાં વચનમાં જે ઠેકાણે બરાબર સમજાતું ન હોય અને તેમાં સંદેહ રહેતો હોય તો તે વચનનો ખુલાસો પૂર્વપક્ષના વચનમાં કરે છે, અને સિદ્ધાંતના વચનનો અર્થ છે જે આજ રીતે કરવું એવું સાફ કરીને કહે છે, પણ સિદ્ધાંતના વચનમાં કોઈ બરાબર ન સમજે અને તેના ઉપર સંશય આવે તેથી તેના ઉપર ખીજ ઋષિઓ પૂર્વ પક્ષ લઈને તે સિદ્ધાંતના વચનનો નિર્ણય કરે છે, પણ તે પૂર્વપક્ષના વચન સિદ્ધાંતના વચનથી જુદા મતના નથી, તે વચન પણ સિદ્ધાંતનાં વચનની સાથે મલતાંજ છે. અને વગર સમજી લોકો તેનો અર્થ એમ જાણે છે જે ઋષિ મત જુદા જુદા છે, પણ એકજ વેદ ઉપરથી સર્વે ઋષિઓએ ધર્મ શાસ્ત્રનો નિર્ણય કહેલો છે. તેથી વેદ, સ્મૃતિ અને પુરાણ એ ત્રણેનો એકજ મત છે જુદો મત નથી. એ કાત્યાયન, વસિષ્ઠ અને નારદ, એ ઋષિએ જે પૂર્વપક્ષનાં વચન કહ્યાં છે તે બૌદ્ધાયન ઋષિના સિદ્ધાંતનાં વચન ઉપરથી કહેલાં છે, માટે બૌદ્ધાયનનાં વચનની સાથે એ ત્રણે ઋષિઓનાં વચન મલતાંજ છે, જુદા નથી. બૌદ્ધાયન

ઋષિએ સ્મૃતિમાં કહ્યું છે જે એક વાર કન્યા એક વરને આપી હોય અને તેજ કન્યા બીજા વરને આપે તો તે લેનાર પુરૂષ દોષવાન થાય છે. તેવી સાત પ્રકારની સ્ત્રીઓ છે, તેનો એક એકથી વધારે દોષ તે સ્ત્રીના પરણનારને લાગે છે. એ વાત બૌદ્ધાયન ઋષિએ સિદ્ધાંતની કહી છે, પણ તેના કહેવામાં સંશય રહી ગયો છે. તે ઋષિના વચનમાં સંશય એ છે જે તે કન્યાના માખાપ વરમાં વગર વાંક જોઈ બીજાને આપે, અને બીજો પુરૂષ તે કન્યા વગર તજવીજ કરીને લે ત્યારે તો તે લેનાર દોષવાન થાય, પણ વરમાં કાંઈ વાંક હોય ત્યારે તે કન્યા બીજો વર પરણે તેમાં કાંઈ દોષ તે લેનારને નથી, એક તો એ વાત બૌદ્ધાયન ઋષિએ એ વચનમાં કહી નથી. બીજું, વર રોગી હોય, નપુંશક હોય, અને પરણવા પહેલાં મરી જાય ત્યારે તે કન્યા બીજો વર પરણે કે ન પરણે તે વાત પણ તે ઋષિએ એ વચનમાં કહી નથી. એ બે પ્રકારના સંશય એ વચનમાં રહેલા છે તેનો ખુલાસો કાત્યાયન, નારદ, વશિષ્ઠ ઋષિઓએ કરેલો છે. જે પરણવા પહેલાં એવી હરકત આવી પડે ત્યારે તેનું શી રીતે કરવું? પણ પરણ્યા પછી કન્યાને નાતરે આપવાનું કહ્યું નથી, કેમ જે બૌદ્ધાયન ઋષિના વચનથી તે વાત ઉત્પત્તી એ ઋષિઓ કદિ કહે નહી. અને નારદ, કાત્યાયન અને વશિષ્ઠ એ ઋષિઓના વચનમાંથી પણ પરણેલી કન્યા બીજા વરને પરણાવવાનો અર્થ નિકલતો નથી. હવે બૌદ્ધાયન ઋષિનું વચન કહીએ છીએ:—

વાચા સ્તા મનોદત્તા ગ્નિપારંગે તા સપ્તમંપન્નીતા રુક્ષાગ્રહીતા

ગર્ભા પ્રસુતાચેતિ સપ્તવિધા પુનર્મૂસ્તાં ગુરોત્વાન પ્રજાન ધર્મવિદેતે

અર્થ:—વચનથી આપેલી, મનથી આપેલી, અગ્નિથી આપેલી, સપ્તપદી એટલે વરની પછવાડે સાત ફેરા ફરેલી, સાંસરે વરનો સંગ થયેલી, ગર્ભ રહેલી અને છોકરાં થયેલી, એ સાત પ્રકારની સ્ત્રીઓ બીજો પુરૂષ પરણે તો તે ઉત્તરોત્તર એક બીજાથી અધીક દોષવાન થાય છે. અને તે સ્ત્રીઓથી જે પુત્રાદિક થાય છે તે પણ અધર્મી થાય છે. એ રીતે બૌદ્ધાયન ઋષિએ સાધારણ રીતે એ વાત સારા વર ઉપર કહી છે, પણ દોષવાન વસ્તુ કાંઈ કહ્યું નથી. તેનો અર્થ નારદ, વશિષ્ઠ ઋષિઓ

કરેલો છે, જે વાચ્યાર્થી આપેલી, મનથી, અગ્નિ સાક્ષીથી આપેલી હોય એટલામાં વરમાં ખોડ માલુમ પડે અથવા વર મરી જાય, તો તે કન્યા બીજા વરને પરણાવવી, પણ સમપટ્ટી થયા પછી તે કન્યાનો વર મરી જાય તો તે કન્યા બીજા વરને પરણે નહીં. એ રીતનો નિયમ બાંધ્યો તે વચન પણ અમે આગલા માસના પુસ્તકમાં લખેલા છે. જે ઉત્તમ જાતમાં વર મરી ગયા પછી કન્યાને ફરી પરણાવવાની ચાલ હોય ત્યારે તો કાત્યાયનાદિક ઋષિઓને ફરી બીજા વરને તે કન્યા પરણાવવાનું કહેવાની કાંઈજ જરૂર નથી. કેમકે તેતો લોકમાં નાતરાની પ્રસિદ્ધ ચાલ ચાલે છે. ત્યારે એ ઋષિઓના કહેવાને શું વિશેષતા છે? પણ એ ઋષિઓના કહેવાને તો ક્યારે વિશેષતા આવે જ્યારે હિંદુઓમાં બીજા વરને પરણાવવાની ચાલ ન હોય ત્યારે તો એ ઋષિઓના કહેવાને જરૂરતા છે, માટે નારદાદિક ઋષિઓના કહેવા ઉપરથી સાફ જણાય છે કે ઉત્તમ વર્ણમાં કન્યાને ફરી પરણાવવાની ચાલ નથી. તેથી એ ઋષિઓએ સમપટ્ટી પહેલાં વર મરી જાય અથવા વરમાં ખોડ જણાય તો તે કન્યા બીજા વરને પરણાવવી એમાં કશો દોષ નથી, એ જણાવ્યું છે, પણ સમપટ્ટી પછી તે કન્યા બીજા વરને પરણાવવાની રજા આપી નથી. તે પણ નારદ ઋષિના વચનમાંજ કહ્યું છે, તે વચન પણ અમે આગલા માસના પુસ્તકમાં લખ્યાં છે. માટે સિદ્ધાંતનાં વચન, તથા પૂર્વપક્ષનાં વચન, તથા સમપટ્ટીનાં વચન, તથા જાતિભેદનાં વચન, તથા યુગધર્મ નિષેધક વચન, એ રીતે પાંચેના વચનની યુક્તિ તથા વિચાર સાથે મેળવીને પૂર્વ પક્ષનાં વચનનો અર્થ કરવો. એકલા પૂર્વ પક્ષના શાસ્ત્ર ઉપરથીજ તે 'લોકનો અર્થ ન કરવો એમ કરવાથી ધર્મની હાની થાય છે, એ રીતે મનુના કહેવાનો હારદ છે. અને સુધારાવાળા કહે છે કે "બુદ્ધિની યુક્તિના વિચાર સાથે શાસ્ત્રનો નિર્ણય કરવો." પણ તેમ નિર્ણય કરવાને શાસ્ત્ર વગર બીજો એકે આધાર બુદ્ધિને છેજ નહીં. તે વાત અમે વિસ્તારથી ઉપર બતાવી છે, માટે શાસ્ત્ર વગર એકલી બુદ્ધિથી તેનો વિવેક થઈ શકતો નથી. શું એકલી બુદ્ધિથી હરેક શાસ્ત્રનો વિવેક સુધારાવાળા કરી આપશે? કદિ એ વાતમાં તેઓથી હા કહેવાઈ શકાવાની નથી, જ્યારે તે લોક તે સર્વ શાસ્ત્ર સાંભળશે ત્યારે તેમની બુદ્ધિ તેનો વિવેક કરી શકશે. માટે સુધારાવાળાએ એ 'લોકનો

અર્થ કેવળ અજ્ઞાનપણથી કરેલો છે. તેમજ સુતકનાં શાસ્ત્રમાં જાતી ભેદ, દેશભેદ, મરણ ભેદ અને આશ્રમ ભેદ, એ ચાર ભેદના શાસ્ત્ર સાથે મેળવીને એક સુતકનો નિર્ણય થાય છે, જે એ ચારે શાસ્ત્ર નહીં સાંભળ્યાં હોય તો એકલી બુદ્ધિ તે સુતકનો વિવેક શી રીતે કરી શકશે ? એજ રીતે ધર્મ, આચાર, વગેરેનો બુદ્ધિ ને વિવેક તેના શાસ્ત્ર સાંભળવાથીજ આવે છે, પોતાની મેળે આવતો નથી. માટે શાસ્ત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે બુદ્ધિની જુગતી તથા વિચાર કરવો, એ રીતે મનુના કહેલા શ્લોકનો અર્થ છે.

હવે સાતમા શ્લોકમાં કહ્યું છે જે દેશકાલ, સ્થિતિ વિચારીને વર્તવું તેનો અર્થ સુધારાવાળાઓએ એવો કર્યો છે જે “ દેશ કાલ સ્થિતી જોતાં જે શાસ્ત્ર આપણને અનુકુળ આવે તે પ્રમાણે વર્તવું ” જોઈએ, એમ ન વર્તીએ તો ધર્મની હાની થાય, ” એ રીતે લખ્યું છે. તે અર્થ તો તેઓએ ઠીક કરેલો છે, પણ તે પ્રમાણે સુધારાવાળા વર્તતા નથી. જુવો કે એ શ્લોકમાં કહ્યું છે કે દેશકાળ સ્થિતિ વિચારીને વર્તવું. તેમાં આપણા હિંદુનો દેશ તો હિંદુસ્તાન છે, અને આ હિંદુ ધર્મનાં શાસ્ત્ર પ્રમાણે આપણે ચાલવું જોઈએ. એટલો અર્થ દેશ તથા સ્થિતિ શબ્દનો છે. હવે કાળનો અર્થ કહીએ છીએ, કાળ એટલે સમય, તે આ સમય કલિયુગનો છે, તેમાં શી રીતે વર્તવાનું શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે ? તે પ્રમાણે ચાલવું જોઈએ, જે તેમ ન ચાલીએ તો ધર્મની હાની થાય, એ રીતે શાસ્ત્રવાળાએ કહ્યું છે. અને કલિયુગમાં નાતર કરવાની શાસ્ત્રવાળાએ ના કહી છે તે પ્રમાણે ના માનવી જોઈએ, જે તે પ્રમાણે ન માને તો ધર્મની હાની નિશ્ચય થાય. અને આપણી સ્થિતિ હિંદુ ધર્મ પ્રમાણે પેઢી દર પેઢીથી શી રીતે આપણા કુલમાં ચાલી આવે છે તે જોવું; આપણી દશ વીશ પેઢીમાં પણ કોઈએ નાતર કર્યું નથી, તે તે કર્યું હોય તો ખતાવે ? એ રીતે દેશકાળ સ્થિતિ શાસ્ત્ર પ્રમાણે વિચારી ચાલવું, એ રીતે ધર્મ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે. દેશકાલ સ્થિતિનો અર્થ એ પ્રસંગના શાસ્ત્રમાં એ પ્રમાણે કરેલો છે. હવે સુધારાવાળા એનો અર્થ ખીજી શી રીતે કરે છે તે અમને ખતાવશે તો તેનો ખુલાસો અમે કરીશું.

હવે સુધારાવાળાઓએ આઠમો શ્લોક અર્થ લખ્યો છે તેનો સંબંધ

પૂર્વાર્ધે 'લોક સાથે મેળવ્યા વગર તે 'લોકનો અર્થ બરાબર થઈ શકતો નથી. તે ઉત્તરાર્ધે 'લોક અંગ્રેજનો ચાકર ગંગાધર શાસ્ત્રી તેણે પોતાના ગ્રંથમાં લોકોને ભાવાવા સાડ લખેલો છે. એવું મુંબઈના શાસ્ત્રીઓ પણ કહે છે જે તેણે ઠગાઈ કરી છે તો પણ એ 'લોકના પૂર્વાર્ધમાં પરણેલી કન્યા બીજને પરણાવવાનો અર્થ નથી. તે 'લોક સુધારાવાળાઓએ લખ્યો છે, તેનો અર્થ પણ નારદાદિક ઋષિઓના કહ્યા પ્રમાણે છે.

હવે નવમો 'લોક મનુસ્મૃતિના ચોથા અધ્યાયનો સુધારાવાળાઓએ લખ્યો છે, તે 'લોક:—

परित्यज्येदर्थकामौ यौस्यानांधर्मवर्जितौ ।

धर्मचाप्यसुखोदकं लोकविकृष्टमेवच ॥

અર્થ:—સુધારાવાળાઓએ અર્થ કર્યો છે જે “ શાસ્ત્રથી ઉલટે રસ્તે દોલત તથા સુખ મળતાં હોય તો તે દોલત અને સુખનો ત્યાગ કરવો. અને જે શાસ્ત્રથી ભવિષ્યમાં દુઃખ પ્રાપ્ત થાય, અથવા મનુષ્યને દુઃખદાઈ થઈ પડતાં હોય તે શાસ્ત્રનો પણ ત્યાગ કરવો, એ રીતે મનુષ્યે કહ્યું છે. તો પણ આપણે એમ કરવાનો વખત નથી, આપણે તો શાસ્ત્રને માનજ આપીએ છીએ એ દયાળુ શાસ્ત્રકારો પુનર્ધિવાહ કરવાની રજા આપે છે.” એ રીતે સુધારાવાળાએ એ એનો અર્થ લખેલો છે. એ 'લોકમાં ધર્મપદ કહેલું છે તે ઠેકાણે શાસ્ત્ર પદનો અર્થ એ લોકોએ કરેલો છે, પણ શાસ્ત્ર અને ધર્મ એ બે પદાર્થ જુદા જુદા છે, ધર્મ પદે કરીને ધર્મ અને શાસ્ત્ર પદે કરીને તો અનેક શાસ્ત્ર અને એક શાસ્ત્રમાં અનેક ધર્મ આવે છે, માટે ધર્મને ઠેકાણે શાસ્ત્ર પદનો અર્થ કરેલો છે તે ખોટો છે. તેથી હવે અમે એનો અર્થ કહીએ છીએ. જે આપણો જાતી ધર્મ જાતો હોય અને તે ધર્મ જાતાં દોલત અને સુખ મળતું હોય તો તે દોલત અને સુખ એ બંનેને મૂકી દેવાં, પણ પોતાના સ્વધર્મને કદિ મૂકી દેવો નહીં. અને જે ધર્મ કરીને ભવિષ્યમાં દુઃખ પ્રાપ્ત થતું હોય અને જે ધર્મ લોકમાં નિંદિત કહેવાતું હોય તો તે નિંદિત ધર્મને મૂકી દેવો. એ રીતે એ 'લોકમાં કહ્યું છે. હવે નાતડ કરવું એ વાત સર્વે દેશોના પંડિતમાં

નિંદિત છે, માટે એ ધર્મ મૂકી દેવો, એ રીતે એ સ્લોકનો અભિપ્રાય છે. કારણ જે ધણી મરણ પામ્યા પછી સ્ત્રીયે પતિવૃતા ધર્મ પાળવાથી તે સ્ત્રીને અનંત વર્ષ સુધી સ્વર્ગનું સુખ મળે છે. અને તેના પતિને તે સ્ત્રી નર્કમાંથી કહડાવી શકે છે. એટલી સામર્થ્ય તે સ્ત્રીને પતિવૃતા ધર્મમાં રહ્યાથી આવે છે. અને પતિવૃતા ધર્મનો ભંગ કરવાથી તે સ્ત્રીને નર્ક મળે છે, એ રીતે સર્વ શાસ્ત્રમાં લખ્યું છે. અને સુધારાવાળા લોક કહે છે, કે “વિધવા સ્ત્રીએ નાતર કરવાથી પરલોકમાં તે સ્ત્રીને સુખ મળે છે.” પણ એ વાત અમને સ્ત્રી ધર્મ ચલાવના શાસ્ત્રમાંથી કહાડીને એ લોક બતાવે, જે વિધવાએ બીજે ભરથાર કરવાથી તેને પરલોકમાં સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ મળે છે, જો એવું સ્પષ્ટ વચન સ્ત્રી ધર્મના શાસ્ત્રનું બતાવશે તો અમે એ વાત કબુલ રાખીશું, એ રીતે સુધારાવાળા શાસ્ત્રથી ઉલટો રસ્તો લોકોને બતાવીને નાતરાની વાત સિદ્ધ કરે છે. પણ અમે સર્વે લોકોને ખચીત કરીને બાણ કરીએ છીએ જે તમે તો હિંદુ ધર્મના ચાલનારા છો, માટે તમે જો એકલા એ લોકોના કહ્યાથી ઉલટો રસ્તો ચાલશો તો તમારી સર્વે જ્ઞાતો એ વાત કબુલ નહીં રાખે, તે સાર તમારે પણ એ નાતરાની બાબતમાં શાસ્ત્ર વિષેની સારી રીતે શોધ કરવી. અને ઘણા પંડિતોની સમંતી સુદ્ધાં એ કામ કરવું ઘટે છે, જેથી તમારી સર્વે જ્ઞાત એ વાત કબુલ રાખે. માટે તમારે તો એ કામ વગર વિચારે કરવું નહીં, પછી તો તમારી મરજી, જે રીતે શાસ્ત્રમાં એ સ્લોકનો અર્થ છે, તેજ રીતનો અર્થ અમે લખેલો છે. એમાં ખોટો અર્થ હોય તો અમને સુધારાવાળાઓએ લખી બતાવવો. નાતરા વિષયના પ્રકરણ સ્નાતમાનું સાંધન છે, તે હવે પછીના પુસ્તકમાં લખીશું.

પ્રકરણ પાંચમું.

જીવોના અવિકાર અને ભેદ વિષય.

સત્ય પ્રકાશવાળાએ પાખંડખંડક ચોપાનીયામાં લખ્યું છે કે “શ્રીવલ્લભાચાર્યના સેવકો થોડાજ થયા હતા, અને ભણેલા બ્રાહ્મણો

એમના માર્ગવાળાને આચાર્ય ગણીને સેવક થતા નથી, ” એ રીતે લખ્યું છે. તે વાતનો ઉત્તર શ્રીગીતાજીના સત્તરમા અધ્યાયમાં શ્રીભગવાને અર્જુનને કહેલો છે:—

ત્રિવિધાભવતિશ્રદ્ધા દેજિનાંસાસ્વભાવજા ।

માત્ત્વિકીરાજસીચૈવ તામસિચેતિતાંશૃણુ ॥૧૧॥

સત્વાનુરૂપાસર્વસ્ય શ્રદ્ધાભવતિમારત ।

શ્રદ્ધામયોઽયં પુરુષો યોયચ્છ્રામઃ સઃ ॥ ૧૨॥

યજંતેસાત્ત્વિકાદેવાન્ યક્ષરક્ષાંસિરાજસાઃ ।

પ્રેતાન્મૂતગણાંશ્ચાન્યે યજંતેતામસાજનાઃ ॥૧૩॥

અર્થ:—હે અર્જુન! માણસોને પોતાના સ્વભાવથી ત્રણ પ્રકારની શ્રદ્ધા થાય છે, સાત્ત્વિકી, રાજસી, અને તામસી તેના ભેદ હું તને કહું છું તે સાંભળ. સર્વેને શ્રદ્ધા સત્યગુણની છે, માટે આ પુરુષ શ્રદ્ધામય કહેવાય છે, પણ જે ગુણની જે પુરુષને શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થાય છે, તે પુરુષને તે ગુણનું સ્વરૂપ જાણવું. સાત્ત્વિક જીવ, સાત્ત્વિક દેવતાઓને ભજે છે, રાજસી જીવ, યક્ષ, રાક્ષસ, ઇત્યાદિ રાજસી દેવને ભજે છે. અને તામસી જીવ, ભૂત, પ્રેત, ભૈરવ ઇત્યાદિ તામસી દેવતાઓને ભજે છે. માટે જેવા ગુણના દેવતાને તે જીવ ભજે છે, તે જીવને તેવા ગુણનું સ્વરૂપ જાણવું. એ રીતે શ્રીભગવાને આ લોકમાં કહ્યું છે જે સર્વે જીવો સરખા નથી, જે સર્વે જીવો એક ભગવાનને જ ભજે, એ રીતે જીવોને ત્રીજી કહેલા છે હવે પૂર્વ જન્મના જીવોના કર્મ પ્રમાણે આ જન્મનો સંસ્કાર તે જીવોના થાય છે, તે વાત શ્રીગીતાજીના સાતમા અધ્યાયમાં ભગવાને કહી છે:—

નમાંદુંઘ્રકૃતિનોમૃદાઃ પ્રપચન્તેનરાધમાઃ ।

માયયાપહૃતજ્ઞાના આસુરંમદ્દૃષ્ટાશ્રિતાઃ ॥૧૧॥

યેષાંત્વંતર્ગતંપાપં જનાનાંપુણ્યકર્મણામ્ ।

તેદ્રન્દ્રમોહનિર્મુક્તા મજંતેમાંદ્રદ્રવતાઃ ॥ ૧૨॥

અર્થ:—જીવો પૂર્વ જન્મના પાપી છે. અને મૂઢ છે અને મનુષ્યમાં

અધર્મ છે અને માયાએ કરીને જેઓનું જ્ઞાન નાશ થયું છે અને અસુરી ભાવનો આશ્રય કરીને જે રહેલા છે, એવા જીવો મારી શરણ નથી આવતા. જે જીવોના પૂર્વ જન્મમાં પુન્યે કરીને પાપ નાશ થયેલાં છે તેઓ સંસારનો મોહ મુકીને મને ભજવામાં દ્રઢવ્રત થઈને રહેલા છે એજ રીતે ભારતમાં પણ કહ્યું છે:-

નૃણાંજન્મસહસ્રેષુ તપોધ્યાનસમાધિભિઃ ।

નરાણાંક્ષીણપાપાનાં લક્ષ્મેમક્તિપ્રજાયતે ॥૧૥

અર્થ:-હજાર મનુષ્ય જન્મમાં જેણે તપ, ધ્યાન અને સમાધિ એઓએ કરીને પોતાના પાપનો નાશ કરેલો છે એવા જીવોને શ્રીકૃષ્ણમાં ભક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે. એજ રીતે સર્વે પુરાણોમાં કહ્યું છે, જે પૂર્વ જન્મના સારા સંસ્કારી જીવો હોય તોજ તે જીવો ભક્તિમાર્ગમાં આવે છે, બીજા જીવો ભક્તિમાર્ગમાં આવી શકતા નથી. જેઓ શાસ્ત્ર ભણેલાં છે, નીતિમાં ચાલનારા છે, બુદ્ધિમાન છે, તેપણ પૂર્વ જન્મનાં સંસ્કાર વગર તેઓ ભગવાનની ભક્તિ કરી શકતા નથી. એ રીતે સર્વે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે. હવે કેવી શ્રદ્ધાવાળા જીવો ભગવાનને પામે છે તે શ્રીમદ્ભાગવત એકાદશસ્કંધનાં પચીસમાં અધ્યાયમાં 'લોક ૨૭ માં શ્રીભગવાને કહ્યું છે:-

માત્વિક્યાધ્યાત્મિકીશ્રદ્ધા કર્મશ્રદ્ધાતુરાજસી ।

તામસ્યધર્મેયાશ્રદ્ધા મત્સેવાયાંતુનિર્ગુણા ॥ ૧ ॥

અર્થ:-જ્ઞાનમાર્ગ ઉપર જેની શ્રદ્ધા છે. તે શ્રદ્ધા સાત્ત્વિક જાણવી. કર્મ માર્ગ ઉપર જેની શ્રદ્ધા છે, તે શ્રદ્ધા રાજસી જાણવી. અધર્મ માર્ગ ઉપર જેની શ્રદ્ધા છે, તે શ્રદ્ધા તામસી જાણવી. માર્ગ સેવન કરવા ઉપર જેની શ્રદ્ધા છે, તે શ્રદ્ધા નિર્ગુણ જાણવી. હવે એજ અધ્યાયના 'લોક ૨૨ માં શ્રદ્ધાનું ફલ કહ્યું છે:-

સત્ત્વેપ્રલીનાઃસ્વર્યાંતિ નરલોવંરજાલયાઃ ।

તગેલયાસ્તુનિરયં યાંતિમામેવનિર્ગુણાઃ ॥ ૧ ॥

અર્થ:—સાત્વિક ગુણની શ્રદ્ધામાં જે જીવો લીન થયા છે, તેતો સ્વર્ગમાં તથા સ્વર્ગ ઉપરના લોકમાં જાય છે, રાજસગુણની શ્રદ્ધાવાળા જીવો પૃથ્વીના નવ ખંડમાં અથવા પૃથ્વીમાં જન્મ પામે છે, તામસગુણની શ્રદ્ધાવાળા જીવો પાતાળમાં અથવા નર્કમાં જાય છે, અને નિર્ગુણ શ્રદ્ધાના જીવો મારી પાસે આવે છે. એ રીતે એક ભક્તિ કરનારનેજ ભગવાનની પ્રાપ્તિ થાય છે, એ પ્રમાણે શ્રીભગવાને કહ્યું છે. પણ તેવો સંસ્કારી હોય તોજ ભક્તિ કરી શકે છે. અધિકાર ભેદનું પ્રકરણ પાંચમું સંપૂર્ણ.

अहं हरे तव पादैकमूल दासानुदासो भवितास्मि भूयः ।

मनः स्मरेतासुपतेर्गुणांस्ते गृणीत वाक्कर्म करोतु कायः ॥ ૧ ॥

અર્થ:—હે ભગવન્ ! તમારા ચરણાર્પિદના મૂળમાં વસનારા દાસોનો પણ દાસ હું ફરી ફરીને થાઉં, અને મારું મન, આપ પ્રાણ આધારના ગુણોનું જ સ્મરણ કરે; તથા મારી વાણી આપના સદ્ગુણોનું કીર્તન કરે; તેમજ શરીર આપની સેવા કરે; આટલું માગી લઉં છું. ૧

यदुक्तं तातचरणैः श्रीकृष्णः शरणं मम ।

ततएवास्ति नैश्चित्यमैहिके पारलौकिके ॥ ૨ ॥

અર્થ:—અમારા તાત ચરણ એટલે પિતાજી શ્રીમહાપ્રભુએ, “શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં મમ” એ રીતે જે કહેલું છે તેથીજ આ લોક તથા પરલોક સંબંધી કાર્યના વિચારમાં નિશ્ચિંતપણું છે. ૨

સવત ૧૮૬૮ ના શ્રાવણ સુદિ ૧૧ શુક્રવાર
જેઠાભાઈની પોળ-ખાડીઆ-અમદાવાદ.

લી. દાસાનુદાસ
વૈષ્ણવ હરિદાસ ઝવેરદાસ
ના દીનતાપૂર્વક જયશ્રીકૃષ્ણ વાચશો.

સ્વધર્મના મુખ્ય સિદ્ધાન્તો.

૧. જગત્ સત્ય છે. ૨. જગત્, જીવ, અંતર્યામી, અક્ષર ઇત્યાદિનાંનિમિત્ત અને ઉપાદાન કારણ શુદ્ધ નિર્ગુણ બ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માજ છે. ૩. જીવ અવિદ્યાથી કલ્પેલો અહન્તા મમતાત્મક સંસાર મિથ્યા છે. ૪. જીવ અણુ છે, શુદ્ધ નિર્ગુણ બ્રહ્મનો અંશ છે, વ્યાપક નથી. ૫. પરબ્રહ્મ પુરૂષોત્તમ કૃષ્ણનું ધામ અક્ષરબ્રહ્મ ગણિતાનંદ છે. ૬. સર્વોપરિ વેદાદિ શાસ્ત્રે પ્રતિપાદિત પરમકાષ્ટાપન્ન વસ્તુ શ્રીકૃષ્ણજ છે. ૭. કૃષ્ણની સેવા એજ અંશ જીવનો ધર્મ છે, એટલે વસ્તુતઃ સ્વધર્મ કૃષ્ણસેવાજ છે. ૮. સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણોપદિષ્ટ આત્મનિવેદન અને પ્રભુપ્રપત્તિ સિવાય અન્ય વિશ્વધર્મ હોઈ શકેજ નહિ.

વિનંતિપત્ર.

આથી સૌને ખબર આપવામાં આવે છે કે હવે સુરતવાળા ગોસ્વામિ શ્રીજહ્નુનાથજી મહારાજ કૃતના ૧૩૦ પુસ્તકો ‘સ્વધર્મવર્ધક અને સંશય છેદક’ના છપાવવાના બાકી છે, માટે શ્રીમંત ગ્રહસ્થ વૈષ્ણવોને વિનંતિ કરવાની કે જે કોઈ વૈષ્ણવ રૂ. ૫૧) થી ઉપરાંત પોતપોતાની શક્તિ પ્રમાણે મદદ કરશે તો તેમનું મુખ્યારક નામ પુસ્તક ઉપર ઉત્તેજક તરીકે દાખલ કરવામાં આવશે ને આવો અલૌકિક લાભ જે કોઈ લેશે તેમનું અહોભાગ્ય છે ને ગરીબ વૈષ્ણવો તેમને આશિર્વાદ દેશે.

“સુજ્ઞેષુ કિમધિકમ્”

આ ચોપાનીયામાં બીજો વિષય “શ્રીબાલ્લભોષસટિક” ગ્રંથ વિસ્તારમાં નમુના દાખલ મુકવામાં આવ્યો છે તેવી રીતે બાકીના બધા ચોપાનીયામાં શ્રીમદાચાર્ય ચક્રચૂડામણિ શ્રીમદ્દામણી કૃત ષોડશ ગ્રંથ થોડા થોડા કરી પુરા કરવાનો હેતુ છે પણ તે હેતુ પુરો પાડવામાં સૌ ઉદાર વૈષ્ણવો અંતઃકરણપૂર્વક ચોગ્ય મદદ કરશે તો તે બધા ગ્રંથો પ્રકટ કરવામાં આવશે.

સં. ૧૯૬૮ ના આવૃત્તિ સુદિ ૧૧ને શુક્રવાર.

અમદાવાદ,
જેઠાલાઈની ચોળમાં, બાકીયા,

લી. દાસાનુદાસ,

વૈષ્ણવ હરિદાસ અવેરદાસ.

ના દીનતાપૂર્વક જ્યશ્રીકૃષ્ણ વાંચશે.

॥ अथ बालबोधः ॥

॥ श्रीकृष्णा नमः ॥ श्रीगोपीजन लभाय नमः ॥

अनुष्टुप् छंद.

श्लोकः—नत्वा हरिं सदानंदं सर्वसिद्धांतसंग्रहम् ।

बालप्रबोधनार्थाय वदामि सुविनिश्चितम् ॥१॥

पदानि—नत्वा^१ हरिं^२ सदानंदं^३ सर्वसिद्धांतसंग्रहं^४ बालप्रबोधना-

र्थाय^५ वदामि^६ सुविनिश्चितम्

सान्वयपदार्थः—हरिं^२ (स्मरन्नु करनाराय्णानां) दुःखने^३ हरनार सदानंदं^३ सदानंदं^१ (श्रीकृष्ण)ने नत्वा^१ नमन करीने^५ बालप्रबोधनार्थाय^५ व्याण्डोने सारीरीते^७ बोध थवा साइ सुविनिश्चितं (सर्व प्रभाषुथी) सारीरीते^७ निश्चय करेला सर्वसिद्धांतसंग्रहं^४ सर्व सिद्धांतना संग्रहने^६ वदामि (छुं कडुं छुं).

टीका—पोतानुं स्मरन्नु करनाराय्णानां^२ अधां दुःख^३ अथवा पापने^३ हरनारा, सदानंदं—श्रीकृष्णने नमस्कार करीने, व्याण्डोने सारीरीते^७ बोध थवा साइ, सारीरीते^७ सर्व प्रभाषुथी निश्चय करेला सर्व सिद्धांतना संग्रहने^६ छुं कडुं छुं.

श्लोकः—धर्मार्थकाममोक्षाख्याश्चत्वारोऽथामनीषिणाम्
जीवेश्वरविचारेणाद्विधा ते हि विचारिताः ॥२॥

पदानि—धर्मार्थकाममोक्षाख्याः^१ चत्वार^२ अर्थाः^३ मनीषिणाः^४

जीवेश्वरविचारेण^५ द्विधा^६ ते हि विचारिताः^७

સાન્વયપદાર્થઃ—મનીષિનાં બુદ્ધિવાળા પુરુષોના, ધર્માર્થકામમોક્ષાભ્યાઃ
ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ છે નામ જેનાં એવા ચત્ત્વારઃ ચાર અર્થાઃ
પુરુષાર્થો (છે અને) તે (ધર્માદિક ચારે પુરુષાર્થો) જીવેશ્વરવિચારેણ જીવ
અને ઇશ્વરના વિચારે કરીને દ્વિષા એ પ્રકારના હિ નિશ્ચયે કરીને વિચારિતાઃ
વિચારેલા (છે).

ટીકા—બુદ્ધિવાળા પુરુષોના, ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર
પુરુષાર્થો છે. અને તે ચાર તરેહના પુરુષાર્થો પણ જીવના વિચારેલ અને
ઇશ્વરના વિચારેલ એ રીતે બે તરેહના વિચારેલા છે.

શ્લોકઃ—અલ કિકારુ વેનેક્તાઃ સાધ્યસાધનસંયુતાઃ ।
લૌકિકાનઃ ક્ષિભિઃ પ્રોક્તા તથૈવેશ્વરશિક્ષયા ॥૩॥

પાતાને—અલૌકિકાઃ તુ વેદોક્તાઃ સાધ્યસાધનસંયુતાઃ
લાકિકાઃ ક્ષિભિઃ પ્રોક્તાઃ તથા એવ ઈશ્વરશિક્ષયા.

સાન્વયપદાર્થઃ—સાધ્યસાધનસંયુતાઃ સાધ્ય (યજ્ઞાદિક) અને (બુદ્ધિ
બુધ્વાદિક) સાધનોએ કરીને સંયુક્ત એવા અલૌકિકાઃ અલૌકિક
(ઇશ્વરવિચારિત) પુરુષાર્થો તુ તો વેદોક્તાઃ વેદમાં કહેલા છે (અને)
લૌકિકાઃ લૌકિક (જીવના વિચારેલા) પુરુષાર્થો ક્ષિભિઃ ક્ષિ ભોકાએ
ઈશ્વરશિક્ષયા ઇશ્વરની શિક્ષા (પ્રેરણા) વડે તથા તેમ જ એવ પ્રોક્તાઃ
(પોતપોતાની સ્મૃતિઓમાં) કહેલા છે.

ટીકા—જીવ અને ઇશ્વરના વિચારે કરીને આગળ કહેલા બે તરેહના
ધર્માદિક પુરુષાર્થોમાં, સાધ્ય એટલે યજ્ઞાદિક, અને તે યજ્ઞાદિકને સિદ્ધ
કરવાનાં બુદ્ધિબુધ્વાદિક સાધનો, તે સહિત એવા અલૌકિક એટલે ઇશ્વરના
વિચારેલા પુરુષાર્થો તો, વેદમાં કહેલા છે. અને લૌકિક એટલે જીવના

વિચારેલા પુરુષાર્થો પણ મનુ, વિશાલાક્ષ, નંદિ, અને કપિલદેવજી વિગેરે ઋષિ લોકોએ, સર્વના નિયામક પરમેશ્વરની આજ્ઞાથી એટલે જેવી ઇશ્વરની પ્રેરણા થઈ તેવી રીતેજ પોતપોતાની સ્મૃતિઓમાં કહેલા છે.

**શ્લોકઃ-લૌકિકાંસ્તુ પ્રવક્ષ્યામિવેદાદાદ્યાયતઃ સ્થિતાઃ।
ધર્મશાસ્ત્રાણિ નીતિશ્ચ કામશાસ્ત્રાણિત્ત્વક્રમાત્ઃ
ત્રિવર્ગસાધકાનીતિ ન તન્નિર્ણયઃ ઉચ્યત ॥**

પદાનિ-લૌકિકાન્^૧ તુ^૨ પ્રવક્ષ્યા^૩મિ^૪ વેદાત્^૫ આદ્યાઃ^૬ યતઃ^૭
સ્થિતાઃ^૮ ધર્મશાસ્ત્રાણિ^૯ નીતિઃ^{૧૦} ચ^{૧૧} કામશાસ્ત્રાણિ^{૧૨} ચ^{૧૩} ક્રમાત્^{૧૪} ત્રિવર્ગ-
સાધકાનિ^{૧૫} ઇતિ^{૧૬} ન તન્નિર્ણયઃ^{૧૭} ઉચ્યતે^{૧૮}.

સાન્વયપદાર્થઃ-યતઃ^૬ જેથી આદ્યાઃ^૫ પ્રથમના-અલૌકિક પુરુષાર્થો^૪ વેદાત્^૫ વેદનો આશ્રય કરીને સ્થિતાઃ^૮ રહેલા છે. (અને) લૌકિકાન્^૧ લૌકિક પુરુષાર્થો^૨ને તુ^૩ તો પ્રવક્ષ્યામિ^૩ પ્રકર્ષે કરીને કહું છું. (તેમાં પણ) ધર્મશાસ્ત્રાણિ^૯ ધર્મશાસ્ત્ર (મન્વાદિસ્મૃતિઓ અને ગૃહ્યસૂત્ર વિગેરે)^{૧૦} અને નીતિઃ^{૧૧} (બૃહસ્પતિની કહેલી) રાજનીતિ^{૧૨} ચ^{૧૩} અને કામશાસ્ત્રાણિ^{૧૪} કામશાસ્ત્ર (વાત્સ્યાયન સૂત્ર વિગેરે તે (બધાં) ક્રમાત્^{૧૫} અનુક્રમથી ત્રિવર્ગસાધકાનિ^{૧૬} ત્રિવર્ગ (ધર્મ, અર્થ, અને કામ) ને સિદ્ધ કરનારાં છે^{૧૭} ઇતિ^{૧૮} એવા હેતુથી તન્નિર્ણયઃ^{૧૯} તે (ધર્મ, અર્થ અને કામ) નો નિર્ણય (અમો) ન નથી ઉચ્યતે^{૨૦} કહેતા.

ટીકા-જે હેતુ માટે, પ્રથમના-અલૌકિક એટલે ઇશ્વરના વિચારેલા, ધર્મોદિક ચાર પુરુષાર્થો વેદમાં રહેલા છે, તે, વેદથી બહુ શકાય છે. માટે તે કહેવાની જરૂર નથી. અને બીજા, જીવના વિચારેલા લૌકિક પુરુષાર્થોને અમો સારી રીતે સમજી શકાય, તેમ કહિયે છીએ, અને તેમાં પણ

ધર્મ શાસ્ત્ર એટલે મન્વાદિકની કહેલી સ્મૃતિઓ અને ગૃહ્યસૂત્ર વિગેરે, અર્થશાસ્ત્ર એટલે બૃહસ્પતિની કહેલી રાજનીતિ વિગેરે, અને કામશાસ્ત્ર એટલે વાત્સ્યાયન ઋષિએ કહેલાં વાત્સ્યાયન સૂત્ર વિગેરે. તે ત્રણે શાસ્ત્રો અનુક્રમેથી ધર્મ, અર્થ અને કામ એ ત્રિવર્ગને સિદ્ધ કરનારાં છે, માટે તેનો નિર્ણય અમો કહેતા નથી.

શ્લોકઃ—મોક્ષે ચત્વારિ શાસ્ત્રાણિલૌકિકેપરતઃસ્વતઃ॥૫॥

દ્વિધા દ્વે દ્વે સ્વતઃતત્ર સાંખ્યયોગૌ પ્રકીર્તિતૌ ॥

ત્યાગાત્યાગવિમાગેન સાંખ્યેત્યાગઃપ્રકીર્તિતઃઃ

પદાનિ—મોક્ષે ચત્વારિ શાસ્ત્રાણિ લૌકિકે પરતઃ સ્વતઃ દ્વેધા

દ્વે દ્વે સ્વતઃ તત્ર સાંખ્યયોગૌ પ્રકીર્તિતૌ ત્યાગાત્યાગવિમાગેન

સાંખ્યે ત્યાગઃ પ્રકીર્તિતઃ

સાન્વયપદાર્થઃ—(મોક્ષ કે જે સંસારથી છુટવાનો પુરુષાર્થ છે તેને

કહિયે છીયે) લૌકિકે લૌકિક મોક્ષે મોક્ષમાં ચત્વારિ આર શાસ્ત્રાણિ શાસ્ત્રો

છે. (અને તે મોક્ષ; એક) પરતઃ ખીજથી થવાનો (અને ખીજે) સ્વતઃ પોતાથી

થવાનો (એમ) દ્વેધા બે પ્રકારનો છે, (તેમાં પણ) (એક એક મોક્ષમાં) દ્વે

બે દ્વે બે [શાસ્ત્રો છે.] તત્ર ત્યાં સ્વતઃ મોક્ષમાં ત્યાગાત્યાગવિમાગેન

ત્યાગ અને અત્યાગના બેદે કરીને સાંખ્યયોગૌ સાંખ્ય અને યોગ [એ બે

શાસ્ત્રો] પ્રકીર્તિતૌ કહેલાં છે [તેમાંનાં] સાંખ્યે સાંખ્ય શાસ્ત્રમાં ત્યાગઃ (અનાત્મ

વસ્તુનો) ત્યાગ પ્રકીર્તિતઃ કહેલો છે.

ટીકા—(અને મોક્ષ કે જે સંસારથી છુટવાનો પુરુષાર્થ છે તેને અમો

કહિયે છીયે.) લૌકિક મોક્ષમાં આર શાસ્ત્રો છે. અને તે મોક્ષ બે પ્રકારનો

છે. એક ખીજથી થવાનો પરતઃ મોક્ષ, અને ખીજે, પોતાથી થવાનો

સ્વતઃ મોક્ષ. અને તે એક એક મોક્ષમાં બે બે શાસ્ત્રો છે. ત્યાં સ્વતઃ મોક્ષમં ૧. યાગ અને અત્યાગના બેદે કરીને સાંખ્ય અને યોગ એ બે શાસ્ત્રો કહેલાં ૨. તેમાંના સાંખ્ય શાસ્ત્રમાં અનાત્મ વસ્તુનો ત્યાગ કહેલો છે.

શ્લોક:-અહંત મમતાનાશે સર્વથા નિરહંકૃતૌ ॥

સ્વરૂપ થો યદા જીવઃ કૃતાર્થઃ સ નિગદ્યતે ॥૭૭

પદાનિ-અહંત^૧ મમતાનાશે^૨ સર્વથા^૩ નિરહંકૃતૌ^૪ સ્વરૂપસ્થઃ^૫ યદા^૬ જીવઃ^૭ કૃતાર્થઃ^૮ સઃ^૯ નિગદ્યતે.

સાન્વયપદાર્થ:-અહંતા^૧મમતાનાશે અહંતા અને મમતાનો નાશ થઇને સર્વથા^૨ બધી રીતે (હું કાંઈ કરતો નથી એમ) નિરહંકૃતૌ^૩ અહંકારની નિવૃત્તિ થયે, જીવઃ^૪ (શરીરાભિમાની) જીવાત્મા યદા^૫ જ્યારે સ્વરૂપસ્થઃ^૬ પોતાના સ્વરૂપમાં રહેલો (હોય છે, ત્યારે) સઃ^૭ તે (જીવ) કૃતાર્થઃ^૮ કૃતાર્થ (મુક્ત) નિગદ્યતે^૯ કહેવાય છે.

ટીકા-હવે મોક્ષનું સ્વરૂપ કહે છે. અહંતા અને મમતાનો નાશ થઇને, હું કાંઈ કરતો નથી એમ બધી રીતે અહંકારની નિવૃત્તિ થયે દેહાભિમાની જીવાત્મા જ્યારે પોતાના સ્વરૂપમાં એટલે આત્મજ્ઞાનમાં નિષ્ઠાવાળો થાય છે, ત્યારે તે જીવાત્મા કૃતાર્થ એટલે મુક્ત કહેવાય છે.

શ્લોક:-તદર્થ પ્રક્રિયા કાચિત્પુરાણેઽપિ નિરૂપિતા ।

ઋષિર્મિર્બહુધા પ્રોક્તાફલમેકમવાચતઃ ॥૮૭

પદાનિ-તદર્થ^૧ પ્રક્રિયા^૨ કાચેત્^૩ પુરાણ^૪ અપિ^૫ નિરૂપેતા^૬

ઋષિભિઃ^૭ બહુધા^૮ પ્રોક્તા^૯ ફલં^{૧૦} એકં^{૧૧} અવાચતઃ^{૧૨}

સાન્વયપદાર્થ-તદર્થ^૧ તે (સાંખ્ય શાસ્ત્રની રીતે કહેલા મોક્ષ) ને સાં

ઋષિભિઃ ઋષિઓએ વહુધા ધણા પ્રકારે કરીને પ્રોક્તા કહેલી એવી કાચિત્ કોઈ (એક) પ્રક્રિયા (સાંખ્યશાસ્ત્રની) પદ્ધતિ પુરાણે પુરાણમાં અપિ પણ નિરૂપિતા નિરૂપણ કરેલી છે તે બધી પ્રક્રિયામાં અબાહ્યતઃ અબહિર્ધણાથી એટલે સેશ્વર સાંખ્યથી એક એક (સરખુંજ) ફલં ફલ થાય છે.

ટીકા—તે સાંખ્યશાસ્ત્રની રીતે કહેલા મોક્ષને સાડ, ઋષિલોકોએ ધણી રીતે કહેલી એવી સાંખ્યશાસ્ત્રની પદ્ધતીમાંની કોઈએક પ્રક્રિયા (રીતી) પુરાણમાં પણ નિરૂપણ કરેલી છે. અને પુગળંહદયંમમ. પુરાણપચ્ચ-મોવેદઃ એવાં વાક્યોથી પુરાણોને વેદપણું છે, માટે તે સર્વ પ્રક્રિયાઓમાં સેશ્વર એટલે (પુરાણ જેનું મૂલ છે એવાં) સાંખ્યથી એક સરખુંજ ફલ થાય છે.

શ્લોકઃ—અત્યાગે યોગમાર્ગોહિત્ય ગોઽપિ મનસૈવાિ ।
યમાદયસ્તુ કર્તવ્યાઃ સિદ્ધે યોગે કૃતાર્થતા ॥૯॥

પદાનિ—અત્યાગે યોગમાર્ગઃ હિ ત્યાગઃ અપિ મનસા એવ હિ
યમાદયઃ તુ કર્તવ્યઃ સિદ્ધે યોગે કૃતાર્થતા.

સાન્વયપદાર્થઃ—અત્યાગે ત્યાગ નહિં કરવામાં હિ નિશ્ચય કરીને યોગમાર્ગઃ યોગમાર્ગ (કહેલો છે.) હિ જે હેતુ માટે ત્યાગઃ ત્યાગ અપિ પણ (હું કાંઈ કરતો નથી એમ) મનસા મનવડે એવજ (કરવો) તું અને યમાદયઃ યમ (નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધ્યાન ધારણા અને સમાધિ) વિગેરે કર્તવ્યાઃ અવશ્ય કરવાં (જેથી કરીને) યોગે (મનની સચળી વૃત્તિના નિરોધરૂપી) યોગ સિદ્ધે સિદ્ધ થયે કૃતાર્થતા (જીવને) કૃતાર્થપણું (સિદ્ધ થાય છે.)

ટીકા—ત્યાગ નહીં કરવામાં નિશ્ચયે કરીને યોગ માર્ગ કહેલો છે. અને ત્યાગ વિના મોક્ષ કેમ થાય, માટે ત્યાગ પણ હું કાંઈ કરતો નથી એમ મનવડેજ કરવો. અને યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધ્યાન, ધારણા અને સમાધિ વિગેરે સાધનો અવશ્ય કરવાં, જેથી કરીને મનની સઘળી વૃત્તિઓના નિરોધરૂપી, ધ્યેય (ધ્યાન કરવા યોગ્ય એવા) સ્વરૂપમાં યોગ સિદ્ધ થયે જીવને, આત્માનું પોતાના સ્વરૂપમાં રહેવું એ રૂપી કૃતાર્થપણું—મોક્ષ સિદ્ધ થાય છે.

શ્લોક:-પરાશ્રયેણ મોક્ષસ્તુ દ્વિધા સોઽપિ નિરૂપ્યતે ।

બ્રહ્મા બ્રાહ્મણતાં યતત દ્રૂપેણ સુસેવ્યતે ॥૧૦॥

પદાનિ—પરાશ્રયેણ^૧ મોક્ષઃ^૨ તુ^૩ દ્વિધા^૪ સઃ^૫ અપિ^૬ નિરૂપ્યતે^૭ બ્રહ્મા^૮
બ્રાહ્મણતાં^૯ યાતઃ^{૧૦} તદ્રૂપેણ^{૧૧} સુસેવ્યતે^{૧૨}.

સાન્વયપદાર્થઃ—પરાશ્રયેણ^૧ પરના આશ્રયે કરીને મોક્ષઃ^૨ મોક્ષ તુ^૩ તો દ્વિધા^૪ બે પ્રકારનો (છે) સઃ^૫ તે (બન્ને રીતનો મોક્ષ) અપિ^૬ પણ નિરૂપ્યતે^૭ નિરૂપણ કરાય છે. અને બ્રહ્મા બ્રાહ્મણતાં^૮ બ્રાહ્મણતાં બ્રાહ્મણપણાને યાતઃ^૯ પામેલા છે (તેથી) તદ્રૂપેણ^{૧૦} તે [બ્રાહ્મણ રૂપે કરીને] સુસેવ્યતે^{૧૧} (વેદાધ્યયનને માટે) સારી રીતે સેવાય છે.

ટીકા—પર એટલે વિષ્ણુ અને મહાદેવ તેના આશ્રયે કરીને થતો મોક્ષ બે તરેહનો છે. તે અમે નિરૂપણ કરીએ છઈએ અને બ્રાહ્મણ તો બ્રાહ્મણપણાને પામેલા છે માટે તે બ્રાહ્મણરૂપે કરીને બ્રહ્મજ્ઞાન સાડ અથવા વેદાધ્યયન સાડ, કે બ્રહ્મ તેજને સાડ સારી રીતે સેવાય છે.

શ્લોક:-તે પદાર્થા ન ચાદ્યેન શાસ્ત્રં કિંચિદીરિતમ્ ।

અતઃશિવશ્ચવિષ્ણુશ્ચ જગતં તિત્કા કૌ ॥૧૧॥

પદાનિ-તે સર્વાર્થાઃ ન ચ આદ્યેન શાસ્ત્રં કિંચિત્ ઉદીરિતમ્
 અતઃ શિવઃ ચ વિષ્ણુઃ ચ જગતઃ હિતકારકૌ.

સાન્વચપદાર્થઃ-તે તે (આગળ કહેલા) સર્વાર્થાઃ બધા પુરુષાર્થો આદ્યેન
 બ્રહ્માવડે [સિદ્ધ થતા] ન નથી ચ અને (બ્રહ્માણ્યે) શાસ્ત્રં (વૈખાનસતંત્ર
 વિગેરે) મોક્ષ શાસ્ત્ર કિંચિત્ કાંઈક-સંક્ષેપમાત્ર ઉદીરિતમ્ કહેલું છે અતઃ
 એ માટે શિવઃ શિવજી ચ અને (તેનું ભજન) વિષ્ણુઃ વિષ્ણુ ચ અને વિષ્ણુનું
 ભજન (એબંને) જગતઃ સર્વ જગતનું હિતકારકૌ હિત કરનારા છે.

ટીકા-તે આગળ કહેલા ધર્મ આદિ ચાર પુરુષાર્થો, આદ્ય એટલે
 શ્રીબ્રહ્માણ્યથી સિદ્ધ થતા નથી. અથવા તે સેવા કરનારાઓ, આદ્ય-
 બ્રહ્માણ્યથી જેના બધા પુરુષાર્થો સિદ્ધ થયેલા છે એવા હોતા નથી.
 અર્થાત્ બ્રહ્માણ્યથી કોઈના પણ બધા પુરુષાર્થો સિદ્ધ થતા નથી અને
 બ્રહ્માણ્યે વૈખાનસ તંત્ર રૂપી મોક્ષનું શાસ્ત્ર સંક્ષેપથી કહેલું છે. કાંઈ
 બ્રહ્માણ્ય પોતે દેવપણાથી મોક્ષ દેનારા અને શાસ્ત્ર ચલાવનારા નથી તેથી
 બ્રહ્માદેવ અને વિષ્ણુ એ બંને પોતાના ભજન વડે ચારે પુરુષાર્થોનું
 ફલ આપે છે માટે જગત્ના હિત કરનારા છે.

શ્લોકઃ-વસ્તુનઃ સ્થિતિસંહારકાર્યો નાસ્ત્રપ્રવર્તકૌ ।
 બ્રમેવ તાદૃશં ય માત્સર્વાત્મકતયોતિતૌ ॥૧૨॥

પદાનિ-વસ્તુનઃ સ્થિતિસંહારકાર્યો શાસ્ત્રપ્રવર્તકૌ બ્રહ્મ એવ
 તાદૃશં યસ્યાત્ સર્વાત્મકતયા ઉદિતૌ

સાન્વયપદાર્થઃ-^૩શાસ્ત્રપ્રવર્ત્તકૌ. (પંચરાત્ર અને પાશુપત વગેરે) શાસ્ત્રને ચલાવનારા અને વસ્તુનઃ વસ્તુ માત્રની સ્થિતિસંહારકાર્યો રક્ષા અને નાશ રૂપી જેમનું કામ છે એવા વિષ્ણુ અને શિવજી, તે, યસ્માત્ જે હેતુ માટે તાદૃશં તેષુ (શિવ વિષ્ણુ રૂપે) બ્રહ્મ બ્રહ્મ એવજ (થયેલું છે તે હેતુ માટે તેઓને સર્વાત્મકતયા (તે તે શાસ્ત્રમાં) સર્વાત્મપણાએ કરીને ઉદિતૌ કહેલા છે.

ટીકા-પંચરાત્ર અને પાશુપત વગેરે શાસ્ત્રના ચલાવનારા, અને વસ્તુ માત્રનું પરિપાલન અને નાશ કરવો તે રૂપી-જેમને અવશ્ય કરવાનાં કામ છે એવા, વિષ્ણુ અને મહાદેવજી, તે, જે હેતુ માટે તેષુ એટલે વિષ્ણુ અને શિવ રૂપે બ્રહ્મજ થયેલું છે તે હેતુ માટે તેઓને તે તે શાસ્ત્રમાં એટલે અથર્વશિખા અથર્વ શિરઃ સ્વંતાસ્વતરીય, કેવલ્યોપ-નિષદ્ અને મંત્રોપનિષદ્ વગેરેમાં શિવજીને સર્વાત્મકપાણાથી વર્ણવેલા છે. અને તેમજ મહાનારાયણોપનિષદ્, નારાયણોપનિષદ્; મહોપનિષદ્; અને સુબાલોપનિષદ્, વગેરેમાં શ્રીવિષ્ણુને સર્વાત્મકપણાથી નિરૂપણ કરેલા છે.

શ્લોકઃ-નિર્દોષપૂર્ણગુણતા તત્તચ્છાસ્ત્રે તયોઃ કૃતા ।

ભોગમોક્ષફલે દાતું શક્તૌ દ્વાવપિ યદ્યપિ ॥૩॥

ભોગઃ શિવેન મોક્ષસ્તુ વિષ્ણુનેતિ વિનિશ્ચયઃ ।

પદાનિ-નિર્દોષપૂર્ણગુણતા તત્તચ્છાસ્ત્રે તયોઃ કૃતા ભોગમોક્ષફલે દાતું શક્તૌ દ્વૌ અપિ યદિ અપિ ભોગઃ શિવેન મોક્ષઃ તુ વિષ્ણુના ઇતિ વિનિશ્ચયઃ ।

સાન્વયપદાર્થઃ-તયોઃ તે (આગળ કહેલા શિવ અને વિષ્ણુ)ને નિર્દોષ-પૂર્ણગુણતા નિર્દોષપણું અને પૂર્ણ ગુણપણું તત્તચ્છાસ્ત્રે તેનાં તેનાં શાસ્ત્રમાં

કૃતા નિરૂપણ કરેલું છે. (અને) ^{૧૦}યદિ ^{૧૧}જે અપિ કે (શ્રીભગવાનના ગુણા-
વતાર છે તેથી) દ્વી (શિવ અને વિષ્ણુ) બન્ને મોગમોક્ષકલે ભોગ અને
મોક્ષરૂપી રૂળને ^૬દાતું આપવાને ^૭શક્તૌ સમર્થ છે અપિ (તથાપિ) તોપણ
(તેના ગુણ વિચાર્યાથી તો ^{૧૩}શિવેન મહાદેવવડે ^{૧૨}મોગઃ ભોગ સિદ્ધ થાય છે
(અને) ^{૧૪}મોક્ષઃ મોક્ષ તુ તો ^{૧૫}વિષ્ણુના ^{૧૬}વિષ્ણુવડે સિદ્ધ થાય છે ^{૧૭}ઇતિ એવો
^{૧૮}વિનિશ્ચયઃ વિશેષે કરીને નિશ્ચય છે.

ટીકા—આગળ કહેલા શિવ અને વિષ્ણુને નિર્દોષપણું અને પૂર્ણ ગુણપણું છે એમ તેનાં તેનાં શાસ્ત્રોમાં નિરૂપણ કરેલું છે અને જેકે શ્રી-ભગવાનના એ ગુણાવતાર છે તેથી શિવ અને વિષ્ણુ એ બન્ને ભોગ અને મોક્ષરૂપી રૂળને આપવાને સમર્થ છે તોપણ તેના ગુણના વિચાર ઉપરથી તો મહાદેવથી ભોગ સિદ્ધ થાય છે અને શ્રીવિષ્ણુથી મોક્ષ સિદ્ધ થાય છે એવો વિશેષકરીને નિશ્ચય છે.

શ્લોકઃ—લોકેઽપિ યત્પ્રભુર્મુંકેતન્ન યચ્છતિ કર્હિચિત્ ૧૪

અતિપ્રિયાય તદપિ દીયતે ક્વચિદેવ હિ ।

નિયતાર્થપ્રદાનેન તદીયત્વં તદાશ્રયઃ ॥૧૫॥

પદાનિ—લોકે ^૧અપિ ^૨યત્ ^૩પ્રભુઃ ^૪મુંકે ^૫તન્ન ^૬યચ્છતિ ^૭કર્હિચિત્ ^૮
^{૧૧}અતિપ્રિયાય ^{૧૨}તત્ ^{૧૩}અપિ ^{૧૪}દીયતે ^{૧૫}ક્વચિત્ ^{૧૬}એવ ^{૧૭}હિ ^{૧૮}નિયતાર્થપ્રદાનેન
^{૧૯}તદીયત્વં ^{૨૦}તદાશ્રયઃ ।

સાન્વયપદાર્થઃ—લોકે લોકમાં અપિ પણ (જેમ) પ્રભુઃ સ્વામિ યત્ જે

(ભોગ વસ્તુ) ને શુંકે (પોતે) ભોગવે છે તત્ તે (પોતાને ભોગવવાની
ચીજ) ને કહિંચિત્ કોઈ વખતે (પણ ખીજને) ન નથી યચ્છતિ આપતો
(તેમ અહીં સિદ્ધાંતમાં) પ્રશ્ન : (સેવકોના) સ્વામી (શિવજી અથવા
વિષ્ણુ) યત્ જે (ભોગ અને ભોક્ષરૂપી વસ્તુ) ને શુંકે (પોતે) ભોગવે
છે તત્ તે (પોતાને ભોગવવાની વસ્તુ) ને કહિંચિત્ કોઈ વખતે (પણ
ખીજને) ન નથી યચ્છતિ આપતા [એમ છે તોપણ] તત્ તે (ભોગ
અને ભોક્ષરૂપી વસ્તુ) ને અપિ પણ અતિપ્રિયાય (પોતાના) અતિશય
પ્રીતિપાત્રને હિ જે હેતુ માટે ક્વચિત્ કોઈક વખતે એ જ દીયતે આપે છે
(અને) નિયતાર્થપ્રદાનેન નિયમપૂર્વક અર્થ (ભોગ અને ભોક્ષ) ના દાને
કરીને તદીયત્વં તેનાપણું અને તદાશ્રયઃ તેનો આશ્રય (સિદ્ધ થાય છે).

ટીકા-લોકમાં પણ જેમ સ્વામી પોતેજ વસ્તુને ભોગવે છે તે પોતાની
ભોગવવાની વસ્તુને કોઈ વખતે પણ ખીજને આપતા નથી. તેમ અહિં
સિદ્ધાંતમાં પણ સેવકોના સ્વામી, શિવજી અથવા વિષ્ણુ ભગવાન,
પોતાને ભોગવવા લાયક ભોગ અને ભોક્ષરૂપી વસ્તુ ખીજને ક્યારે પણ
આપતા નથી એમ છે તોપણ તે પોતાની ભોગ્ય વસ્તુને પણ પોતાના
અતિશય પ્રીતિપાત્ર ભક્તને કોઈક વખતેજ આપે છે જે નિયમપૂર્વક
અર્થ એટલે ભોગ અને ભોક્ષનું દાન કરે તો તેનાપણું અને તેનો આશ્રય
સિદ્ધ થાય છે.

શ્લોક:-પ્રત્યેકં સાધનં ચૈતત્ દ્વિતીયાર્થે મહાન્ શ્રમઃ ।

પ્રત્યેકં સાધનમ્ ચ એતત્ દ્વિતીયાર્થે મહાન્ શ્રમઃ ।

એતત્ એ (વિષ્ણુભજન અને શિવભજન) પ્રત્યેકં એક એક પ્રત્યે

(એકએકનાં) સાધનં સાધન (છે) ચ અને દ્વિતીયાર્થે બીજા અર્થમાં અથવા બીજા અર્થને સારૂ (એટલે વિષ્ણુને ભોગ આપવામાં અને મહાદેવને મોક્ષ આપવામાં) મહાન્ (બન્નેને) મ્હોટો શ્રમઃ શ્રમ થાય છે.

ટીકા-વિષ્ણુભજન અથવા શિવનું ભજન, એ એકએકનું સાધન છે; એટલે મોક્ષને માટે વિષ્ણુનું ભજન સાધનરૂપ છે, અને ભોગ સિદ્ધ કરવામાં શિવજનું ભજન સાધનરૂપ છે; કાંઈ ભોગ અને મોક્ષ એ બન્નેને સિદ્ધ કરવા માટે એકજ, વિષ્ણુભજન કે શિવભજન સાધન છે એમ નથી. કારણ કે બીજા અર્થને આપવામાં એટલે શિવે મોક્ષ આપવો અને વિષ્ણુએ ભોગ આપવો એમાં એ બન્નેને મોટી મહેનત પડે છે. કેમ કે શિવજી, રાજસ તામસના સ્વભાવવાળા પોતાના ભક્તોના તેવા સ્વભાવ ને ફેરવીને સાત્વિક સ્વભાવવાળા કરે, ત્યારે મોક્ષ અપાય, તેમજ વિષ્ણુ પણ નિસ્પૃહ અને શાંત સ્વભાવવાળા પોતાના ભક્તોનો તેવો સ્વભાવ ફેરવીને રાજસ તામસ સ્વભાવવાળા કરે ત્યારે તેને ભોગ અપાય.

શ્લોક:-જીવાઃ સ્વભાવતો દુષ્ટાઃ દોષાભાવાય સર્વદા ૧૬
શ્રવણાદિ તતઃ પ્રેમ્ણા સર્વં કાર્યં હિ રિદ્ધયતિ ।
મોક્ષસ્તુ વિષ્ણોઃ સુલભો મોગસ્તુ શિવતસ્તથા ૧૭

પદાનિ-જીવાઃ સ્વભાવતઃ દુષ્ટાઃ દોષાભાવાય સર્વદા શ્રવણાદિ
૧૪ ૧૫ ૧૬ ૧૭ ૧૮ ૨૦ ૨૧ ૨૨ ૨૩
તતઃ પ્રેમ્ણા સર્વં કાર્યં હિ રિદ્ધયતિ ॥ મોક્ષઃ તુ વિષ્ણોઃ સુલભઃ
૨૪ ૨૫ ૨૬ ૨૭
મોગઃ તુ શિવતઃ તથા.

સાન્વયપદાર્થઃ-જીવાઃ જીવમાત્ર સ્વભાવતઃ સ્વભાવ (પોતાના સહજ દેવ મનુષ્ય અને આસુરાદિક ધર્મ) થી અથવા ભગવત્સેવા કરવી તે

રૂપી પોતાનો સહજ ધર્મ તે નહિ કરવાથી દુષ્ટાઃ દોષવાળા (છે માટે)
 દોષાભાવાય (તે) દોષના અભાવ (મટાડવા) ને સાઈં સર્વદા હમેશાં-
 શ્રવણાદિઃ શ્રીભાગવત શાસ્ત્રનું) શ્રવણ વગેરે કરવું તતઃ તે (શ્રવણા-
 દિક) થી અથવા (દોષ મટી જાય) તે પછી પ્રેમ્ણા (શ્રીભગવાનમાં
 થયેલા) પ્રેમવટે સર્વ (આ લોક અને પરલોક સમ્બન્ધી) બધું કાર્ય કરવા
 યોગ્ય કામ હિ યોગ્ય રીતે સિદ્ધયતિ સિદ્ધ થાય છે (અને) મોક્ષઃ મોક્ષ
 તુ તો વિષ્ણોઃ શ્રીવિષ્ણુથી સુલભઃ સુલભ છે તુ અને મોગઃ ભોગ શિવતઃ
 શિવજીથી તથા તેમ (સુલભ છે.)

ટીકા-દેહાભિમાની એવા બધા જીવો પોતાના સહજ દૈવ મનુષ્ય
 અને આસુરાદિક સ્વભાવથી દોષવાળા છે અથવા જીવ માત્ર શ્રીભગવાનના
 સહજદાસ છે અને ભગવત્સેવા કરવી તે તેનો ધર્મ છે તેથી તેઓ જો
 પોતાના સ્વામિને જેમ સંતોષ થાય તેવી રીતની સેવા ન કરે તો
 પોતાના સેવા રૂપી ધર્મથી ખરી જવાથી દોષવાળા થાય છે માટે તે
 દોષ મટાડવા સાઈં હમેશાં શ્રીભાગવતશાસ્ત્રનું શ્રવણ વગેરે કરવું અને
 તે શ્રવણ વગેરેને કરવાથી શ્રીભગવાનમાં પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય છે તેણે
 કરીને તેમનું બધું આ લોક પરલોકનું કરવા લાયક કામ સિદ્ધ થાય
 છે. અહિં કોઈ શંકા કરે કે મોક્ષને માટે તો પ્રયત્ન કરવો ? ત્યાં પ્રમાણ
 સહિત કહે છે કે કીર્તનાદેવ કૃષ્ણસ્ય મુક્તબંધ પરં વ્રજેત્ ॥ શ્રીકૃષ્ણના નામ
 કીર્તનથીજ સંસારના સર્વ બંધનમાંથી છુટીને પરમ પદને પામે છે. આ
 શ્લોકમાં કૃષ્ણસ્ય એ શબ્દથી શ્રુતિસિદ્ધ પરબ્રહ્મનેજ કહેલા છે અને
 તેના કીર્તનથીજ ત્યાં એવ શબ્દ છે તે બીજાના કીર્તનનો વ્યવચ્છેદ કરે

*ટિપ્પણ-આ ઠેકાણે આદિપદે કરીને કીર્તન અને સ્મરણ વગેરે
 નવવિધ ભજન સમજવું.

છે પરં એ શબ્દથી પણ શ્રીપુરૂષોત્તમની પ્રાપ્તિ બતાવી છે. તેમજ પદ્મપુરાણમાં “ન કર્મબન્ધનં જન્મ વૈષ્ણવાનાંજ્ઞવિદ્યતે । વિષ્ણોરનુચરત્વં હિ મોક્ષમાહુર્મનીષિણઃ” વૈષ્ણવોને જન્મ અને કર્મ રૂપી બંધન નથી હોતું કારણ કે શ્રીવિષ્ણુનું દાસ્યપણું તેમનામાં છે તેનેજ બુદ્ધિવાળા પડિત લોકો નિશ્ચયે કરીને ભોક્ષ કહે છે, તેમ, ભોક્ષ છે તે શ્રીવિષ્ણુથી સુલભ છે અને ભોગ શિવજીથી સુલભ છે એવો નિશ્ચય છે.

શ્લોક:-સમર્પणेનાત્મનો હિ તદીયત્વં ભવેદ્ધ્રુવં ।
 અતદીયતયા ચાપિ કેવલશ્ચેત્સમાશ્રિતઃ॥૧૮॥
 તદાશ્રયતદીયત્વંબુદ્ધયૈ કિંચિત્સમાચરેત્ ।
 સ્વધર્મમનુતિષ્ઠન્વૈ ભારદ્વૈગુણ્યમન્યથા ॥૧૯॥

પદાનિ—સમર્પણેન આત્મનઃ હિ તદીયત્વં ભવેત્ ધ્રુવં અત-
 દીયતયા ચ અપિ કેવલઃ ચેત્ સમાશ્રિતઃ તદાશ્રયતદીયત્વબુદ્ધયૈ
 કિંચિત્ સમાચરેત્ સ્વધર્મં અનુતિષ્ઠન્ વૈ ભારદ્વૈગુણ્યં અન્યથા ।

સાન્વયપદાર્થઃ—(પોતાના આત્મા વગેરે સર્વ વસ્તુનું પ્રભુને) સમર્પણ કરવા વડે આત્મનઃ જીવને હિ નિશ્ચયે કરીને સમર્પણેન અર્પણ કરવાથી તદીયત્વં તેનાપણું ધ્રુવં નિશ્ચલ ભવેત્ થાય. ચ અને અતદીયતયા (કહ્યા પ્રમાણે) તદીયપણું નહીં હોવાયે કરીને અપિ પણ કેવલઃ (તદીયપણાથી) રહીત ચેત્ જો સમાશ્રિતઃ સારી રીતે આશ્રિત થાય (તો) તદાશ્રયતદીયત્વબુદ્ધયૈ તદાશ્રય અને તદીયપણાને જાણવા સાડે સ્વધર્મ પોતાના (વર્ણાશ્રમરૂપ) ધર્મને અનુતિષ્ઠન્ આચરણ કરતો થકે કિંચિત્

(શ્રીઆચાર્યજીની શરણાગતિ રૂપ) કાંઈક સાધનને સમાચરેત્ સારી રીતે આચરણ કરે અન્યથા તેમ નહિ કરે તો વૈ નિશ્ચયે કરીને મારદૈગુણ્ય બમણો ભાર (થાય.)

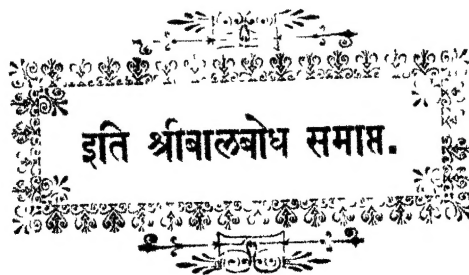
ટીકા-પોતાના આત્મા વગેરે સર્વ વસ્તુનું પ્રભુને સમર્પણ કરવાથી નિશ્ચયે કરીને તે જીવને તેનાપણું નિશ્ચલ સિદ્ધ થાય છે, અને કહ્યા પ્રમાણે તદીયપણું સિદ્ધ ન થાય અને કેવળ જો આશ્રય કરે તો કેવળ આશ્રયથી સારી ગતી થાય તેમ કહેલું છે “માં હિ પાર્થ વ્યપાશ્રિત્ય યેઽપિ સ્યુઃ પાપયોનયઃ॥ સ્ત્રિયો વૈશ્યાસ્તથા શૂદ્રાસ્તેપિ યાંતિ પરાં ગતિમ્” હે અર્જુન! પાપયોનીવાળાં પણ જે સ્ત્રી, વૈશ્ય, અને શૂદ્ર વગેરે તે પણ મારો આશ્રય કરીને ઉત્તમ ગતિને પામે છે” પણ સમર્પણ કર્યા વિના તદીયપણું નથી મળતું. તેમજ કેવળ આશ્રયથી સારી ગતિ મળ્યા પછી તે આશ્રય પણ નથી રહેતો કારણ કે તેણે તે આશ્રય સારી ગતિનાં સાધન રૂપ બાણીને કરેલો છે તેથી તેને ભક્તિમાર્ગ ફલ રૂપ થતો નથી “ન યોગસિદ્ધિં ન પુનર્ભવં વા વાઙ્છન્તિ યત્પાદરજઃ પ્રપન્નાઃ” જેના ચરણની રજને પ્રાપ્ત થયેલા ભક્ત લોકો અષ્ટાંગ યોગની સિદ્ધિને અથવા મોક્ષને પણ ઇચ્છતા નથી. એવી રીતે નિરતિશય મોટાઈને કહેનારા આ વાક્યોથી ફલ રૂપ એવો ભક્તિમાર્ગ તેને સિદ્ધ થતો નથી માટે તેનો આશ્રય અને તેનાપણું શું છે તે જાણવા સાફ પોતાના વર્ણાશ્રમના ધર્મને નહિ છોડીને શ્રીઆચાર્યજીની શરણાગતિરૂપ કાંઈક સાધન હમેશાં કરવું, તેમ નહિ કરે તો પોતાના ઉપર બમણો બોલે થાય એટલે ફળ નહીં મળવાથી સાધનનો એક (ખાલી) ભાર થાય અને સ્વધર્મ છોડવાથી પ્રત્યવાય (દોષ) લાગે તેનો બીજો ભાર થાય એમ બમણો ભાર થાય.

શ્લોક:-ઇત્યેવં કથિતં સર્વં નૈતજ્ઞાને ભ્રમઃ પુનઃ૥૥

પદાનિ-ઇતિ એવં કથિતં સર્વં નૈતજ્ઞાને ભ્રમઃ પુનઃ ।

સાન્વયપદાર્થ-એવં એ રીતે સર્વં બધું કથિતં (અમે) કહ્યું. નૈતજ્ઞાને એવું જ્ઞાન થાય ત્યારે પુનઃ ફરીથી ભ્રમઃ સંભ્રમ (સંદેહ) ન (થતો) નથી
ઇતિ એમ (છે)

ટીકા-એ રીતે અમેએ બધું કહ્યું. એનું જ્ઞાન સારી રીતે જ્યારે થાય ત્યારે ફરીથી કોઇ બાબતમાં સંભ્રમ એટલે સંદેહ થતો નથી એમ બાણુ.

વૈષ્ણવોને સુચના.

દોહરો.

- કરશે વૃદ્ધિ ધર્મની, સંશય કરશે દૂર;
આ પુસ્તક વાંચે થકી, ભક્તિ વધે ભરપુર. ૧
- શક્તિ વધશે વાંચતાં, થાશે અક્ષર જ્ઞાન;
નામ હરિનું એ મિષે, લેવાશે સત નામ. ૨
- તેથી તમે આળસ તણ, બેઘડી વાંચો એહ;
જન્મ મરણના દુઃખ થકી, છુટે આ નિજ દેહ. ૩
- દુઃસંગ શત્રુ છેદવા, ખડગ મળ્યું તમ હાથ;
જો એને તમે મુકશો, વૈરી ભરશે બાથ. ૪
- લખ્યાં નામ જો વૈષ્ણવે, પુસ્તક લેવા કાજ;
તે તો હવે લેતા નથી, આ કલિયુગને રાજ. ૫
- બુદ્ધિ બગડી સર્વની, ચેતો સર્વે જન;
વૈષ્ણવ થઈ અજ્ઞાનમાં, કેમ પડ્યું આ મન. ૬
- જન્મ મૃત્યુ પાલણ સૌ, છેજ હરિને હાથ;
અંતે કાંઈ નવ આવશે, પ્રાણ ગયે તમ સાથ. ૭
- હરિ ભક્તિ સુખકર છે, કલિમાં તારણ નાવ;
મહા દોષ બાળે સદા, રાખો તેપર ભાવ. ૮
- અભમેલ મહા પાતકી, મામકી વેશ્યા જેહ;
ચાર ઘડી ખટવાંગ નૃપ, હરિને પામ્યો તેહ. ૯
- ગજને જ્ઞાન ન ઉપજે, (પણ) ભક્તિ તણે પ્રતાપ;
જ્ઞાન ઉપજ્યું હરિતણું, દર્શન પામ્યો આપ. ૧૦
- ગુરુએ તમપર કરી કૃપા, પુસ્તક આપ્યું સાર;
ભાષણ સર્વે શાસ્ત્રનું, એ. જાણો નિરધાર. ૧૧
- પછી જો હોય ન ભાગ્ય બળ, તેનું કળ્યું ન જાય;
માંખણ મુકી છાશને, રોગી ખાવા ધાય. ૧૨
- આ શિક્ષા નહિ માનશો, પસ્તારો તમ અંત;
કાળ અને માયા વળી, નહિ મકે તમ અંત. ૧૩

બહાર ખબર.

	નોંધાવર	
૧. શ્રીસર્વોત્તમસ્તોત્ર સટીક	બેટ	"
૨. શ્રીગોકુલનાથજીકૃત વચનામૃત	૦-૪-૦	૦
૩. રસિકધાળ પદ સંગ્રહ....	૦-૮-૦	૦-૨
૪. શ્રીઅષ્ટાક્ષર નિરૂપણ તથા શ્રીકૃષ્ણશ્રવ્ય અને ગોપીકાગીત સમશ્લોકી....	૦-૨-૦	૦-૦-૬
૫. સ્વધર્મ બોધક ગ્રંથ (શ્રીજીનાથજી મહારાજ કૃત, સુરત)....	૦-૩-૦	૦-૦-૬
૬. સ્વધર્મવર્ધક અને સંશયછેદક પુસ્તક ૧જી.	૦-૨-૦	૦-૦-૬
૭. " " પુ. ૨ જી. તથા ૩ જી.	૦-૪-૦	૦-૦-૬
૮. " " પુ. ૪ જી. અને શ્રીયમુનાદત્ત સટીક	૦-૪-૦	૦-૦-૬
૯. " " પુ. ૫ જી. અને શ્રીબાળબોધ સટીક	૦-૪-૦	૦-૦-૬
૧૦. શ્રીવલ્લભાખ્યાન તથા મૂલ પુરુષ....	૦-૨-૦	૦-૦-૬

હાલ ઉપર ખતાવેલાં પુસ્તકો ને ત્યારબાદ નવાં છપાતાં જ તે, જે કોઈ વૈષ્ણવ દેશાવરવાળા એકજવાર ટપાલ ખર્ચ સાથે ૩. ૨-૪-૦ અને તેથી ઉપરાંત પોતાની શક્તિ પ્રમાણે ભરે છે તેમને બેટ દાખલ આપવામાં આવે છે. મરીમથી ને તવંગર વૈષ્ણવો સદરહુ પુસ્તકોનો લાભ એકસરખી રીતે લેઈ શકે તેને માટે ફંડમાં ભરવાની રકમ જુજ રાખી છે. માટે શ્રીમંત વૈષ્ણવો હવે આવો અલૌકિક અલબ્ધ લાભ મળિત રીતે પોતાની યોગ્યતા પ્રમાણે રકમ ભરી, લેવા ચુકશે નહીં.

ઉપર પૈકી એક જાતની ૧૦) નકલો લેનારને એક પુસ્તક બેટ દાખલ આપવામાં આવશે.

નાટયેડ કાગળ લેવામાં આવશે નહીં, જવાબ માટે ટિકિટ બીડવી.

સંવત ૧૯૮૮ તા આગષ્ટ વદ ૧)) ને બુધવાર.
તા. ૧૧-૮-૧૯૧૨.
જેઠાભાઈની પાળખાલીયા-અમદાવાદ.

શ્રી. દાસાનુદાસ
વૈષ્ણવ હરિદાસ ઝવેરદાસ
તા. ૧૧-૮-૧૯૧૨ ના રોજાપૂર્વે જયશ્રીકૃષ્ણ વાંચશે.

તા. ૮--કેટલાક વૈષ્ણવો પાછળથી મેન્બર થઈ અમારી પાસે પ્રથમ-નો નિકળેલાં પુસ્તકો સોલકમાં નહીં હોવા છતાં માગે છે તે ઘણું જ શાસ્ત્રનીય અને ગેરવ્યાજબી છે. વહેલો તે પહેલો.

